

Meer dan de Nachtwacht en de verhalen van Wim van Schaik alleen

De gebeurtenissen in en rondom de Sint Pietersberg te Maastricht tussen 1940 en 1944

Begeleider: Ernst Homburg

Lisa van Diem
BA CW Bachelorthese en
Marble-project
Postvak 50
20-07-2010
Aantal woorden: 21072

Inhoudsopgave:

Inleiding	blz. 3
Hoofdstuk 0. De Sint Pietersberg in het kort	blz. 4
Hoofdstuk 1. Bezet Maastricht	blz. 7
Hoofdstuk 2. Het gewone leven gaat door. Toerisme en wetenschap Sint Pietersberg tijdens de oorlog	blz. 17
- Toerisme in de oorlog	„ „
- Wetenschappelijk onderzoek tijdens de oorlog	blz. 24
Hoofdstuk 3. De ENCI	blz. 27
Hoofdstuk 4. De tocht door de gangen	blz. 36
Hoofdstuk 5. Onder tientallen meters kalksteen en dekgrond	blz. 44
- De Rijkskluis	„ „
- Het evacuatiecentrum in de Zonneberg	blz. 51
Hoofdstuk 6. De Duitse plannen voor de berg	blz. 55
Conclusie	blz. 59
Bronvermelding	blz. 61
Dankbetuiging	blz. 66

Inleiding

De Sint Pietersberg heeft in de Tweede Wereldoorlog een rol gespeeld van zowel regionale, als nationale, als internationale betekenis. Eén van de noemenswaardige dingen die zich daar hebben afgespeeld, is de smokkel van geallieerde piloten door de berg, die o.a. door Wim van Schaïk uitvoerig wordt beschreven. Ook heeft in deze berg de Nachtwacht van Rembrandt gelegen, zodat deze beschermd was tegen bombardementen. Naast deze opmerkelijke dingen ging in Maastricht het gewone leven door, in zo verre dat dit mogelijk was tijdens de bezetting. Dit zie je ook in hoe men tijdens de oorlog gebruik maakte van de berg. De mergelwinning van de ENCI ging door; er werd wetenschappelijk onderzoek in en naar de berg gedaan; er werd nog steeds recreatief gebruik gemaakt van de berg en hij werd toeristisch geëxploiteerd. Enerzijds waren er dus een aantal ‘gewone’ functies die de berg behield, anderzijds waren er ook dingen die in en om de berg gebeurden, die een direct gevolg van de oorlog waren.

Er is al veel geschreven over de Sint Pietersberg in oorlogstijd en nog meer over de Sint Pietersberg in het algemeen. De stukken over de oorlog zijn echter vaak onvolledig. Er worden niet alle activiteiten in besproken; er wordt slechts gefocust op een of twee van de meest intrigerende onderwerpen zoals smokkel of de Kluis. In deze scriptie ga ik, in zo verre dat dit mogelijk is met de tijd en het aantal woorden die mij voor dit werk gegeven zijn, een overzicht proberen te creëren van wat er tijdens de Tweede Wereldoorlog in en rondom de Sint Pietersberg gebeurd is. Hierbij wil ik ook kijken in hoeverre die gebeurtenissen wel of niet onder invloed van de Duitse bezetter zijn gebeurd, of althans misschien een gevolg van de bezetting waren. De hoofdvraag in mijn stuk zal dan ook zijn: Wat is er allemaal gebeurd in en rondom de Sint Pietersberg tijdens de Tweede Wereldoorlog en in hoeverre werd dit beïnvloed door de aanwezigheid van de Duitse bezetter?

Mijn scriptie begint met een overzicht van wat de Sint Pietersberg precies is en hoe hij erbij lag tijdens (het uitbreken van) de oorlog. Omdat de Sint Pietersberg tot de gemeente Maastricht behoort wil ik in hoofdstuk 1 in het kort schetsen hoe de oorlog in Maastricht verliep en wat voor een soort bezettingscultuur Maastricht had. Hoofdstuk 2 gaat over toerisme en wetenschappelijk onderzoek in de Sint Pietersberg tijdens de oorlog. Vervolgens wil ik in hoofdstuk 3 uitweiden over de ENCI tijdens de bezetting. In hoofdstuk 4 komt de berg als smokkelroute aan bod. In hoofdstuk 5 beschrijf ik de Sint Pietersberg als legale en als illegale schuilplaats. Daarna wil ik in een apart hoofdstuk uitweiden over plannen die de bezetter met de berg had. Tenslotte is hoofdstuk 7 de conclusie, in de vorm van de beantwoording van de hoofdvraag.

Hoofdstuk 0. De Sint Pietersberg in het kort

De Sint Pietersberg is een kalksteenplateau gelegen tussen Maastricht (NL), Kanne (B), het Albertkanaal (B) en de Maas. Hij heeft dus zowel een Belgisch als een Nederlands gedeelte. Kalksteen is zeer bruikbaar bij bouwen (als steen, of tot cement gemaakt) en voor de bemesting van het land. Het is dan ook niet gek dat er al sinds de Romeinse tijd mergel uit de berg werd gewonnen. Veelal via dagbouw, maar vroeger ook door het graven van gangen in de berg (hierbij hoefde de onbruikbare toplaag van zand en begroeiing niet eerst verwijderd te worden).¹ Deze laatste vorm heeft ervoor gezorgd dat er zich onder de Sint Pietersberg verschillende gangenstelsels bevinden met een totale lengte van ongeveer tweehonderdvijftig kilometer (vóór het afgraven door de ENCI). Eind jaren twintig van de vorige eeuw heeft de ENCI (Eerste Nederlandse Cement Industrie) zich gevestigd aan de Lage Kanaaldijk bij de Sint Pietersberg. Zij heeft inmiddels een groot gedeelte van de berg afgegraven, waarbij ook vele gangenstelsels verloren zijn gegaan en het landschap van de berg erg veranderd is. Het uiterlijk van het plateau kenmerkte zich in de tijd van de oorlog door akkervelden, kleine bosjes en ook het ENCI bos. De groeve van de ENCI was destijds nog niet zo groot. Vanwege de uitbreiding van de groeve van de ENCI ziet de berg er nu anders uit dan ten tijde van de oorlog. (Nieste, 1996)

Figuur 1: Oude
geografische
kaart van de Sint
Pietersberg

¹ Archief, HCL, GAM, SHC VAH 718: Rapport van de Commissie St. Pietersberg, De Toekomst van den Sint Pietersberg.

In de jaren 1940-1945 stonden er op de berg verschillende gebouwen en waren er verschillende groeves/bedrijven. Zo had je onder andere Fort Sint Pieter (nog intact); hoeve en ruïne Lichtenberg (nog intact), de ENCI (nog intact), de Scharkgroeve (niet meer werkzaam), casino Slavante (nog intact), Kalkmergelmaatschappij St. Pietersberg (niet meer werkzaam), kasteel Caestert (verdwenen) en de stortberg D'n Observant, die toen nog in haar beginfase was en daardoor een stuk kleiner en onbegroeid (er werd daar vanaf 1939 gestort) (Nieste, 1996). Een aantal van de bovengenoemde gebouwen en/ of bedrijven speelde een noemenswaardige rol tijdens de oorlog of was de locatie van een bijzondere gebeurtenis. Zo was er bovenop het Fort Sint Pieter een luchtafweergeschut geplaatst, hebben geallieerde soldaten in hun opmars naar noordelijkere gebieden van Nederland de Kerstnacht en mis gevierd in de Scharkgroeve (december 1944) en is er bij de ENCI een overval gepleegd door de Witte Brigade (Belgische verzetsgroep) op hun springstoffendepot.

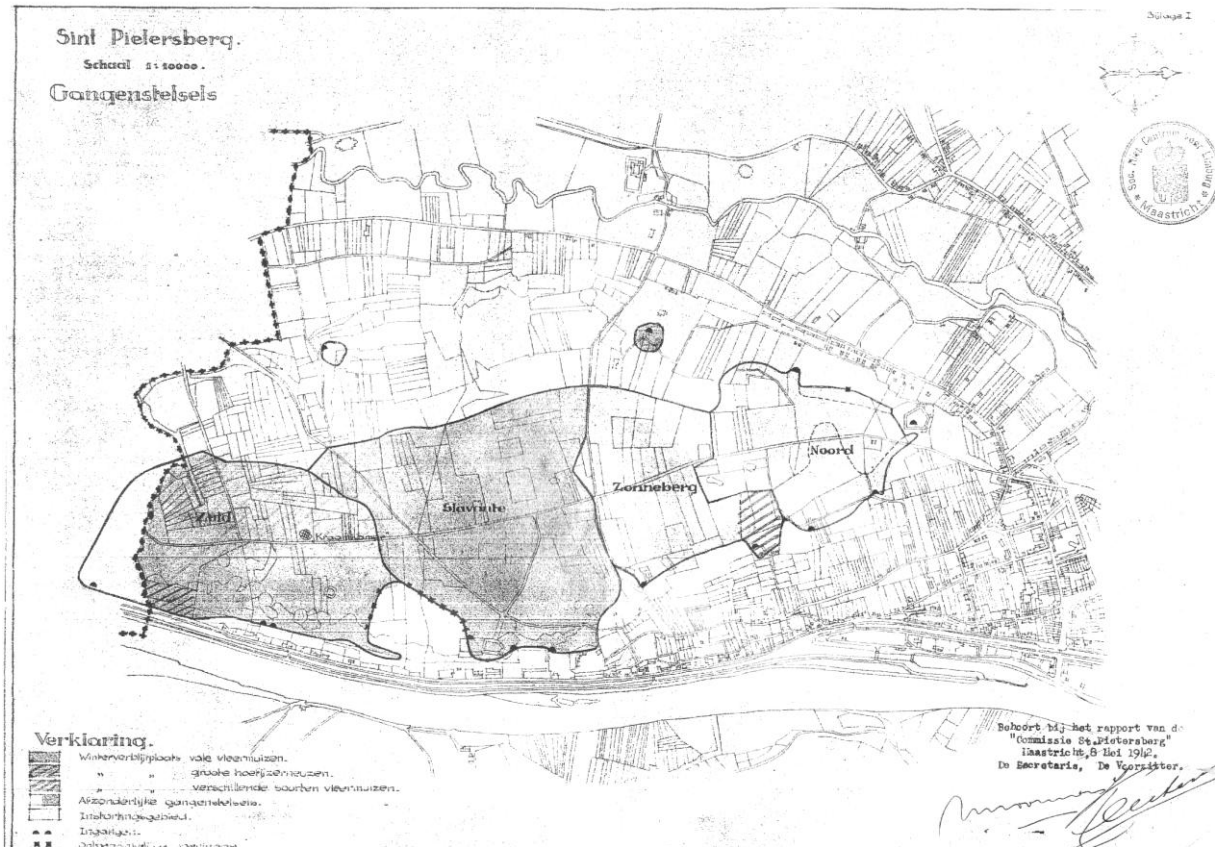
Figuur 2: ingang Van Schaik tunnel

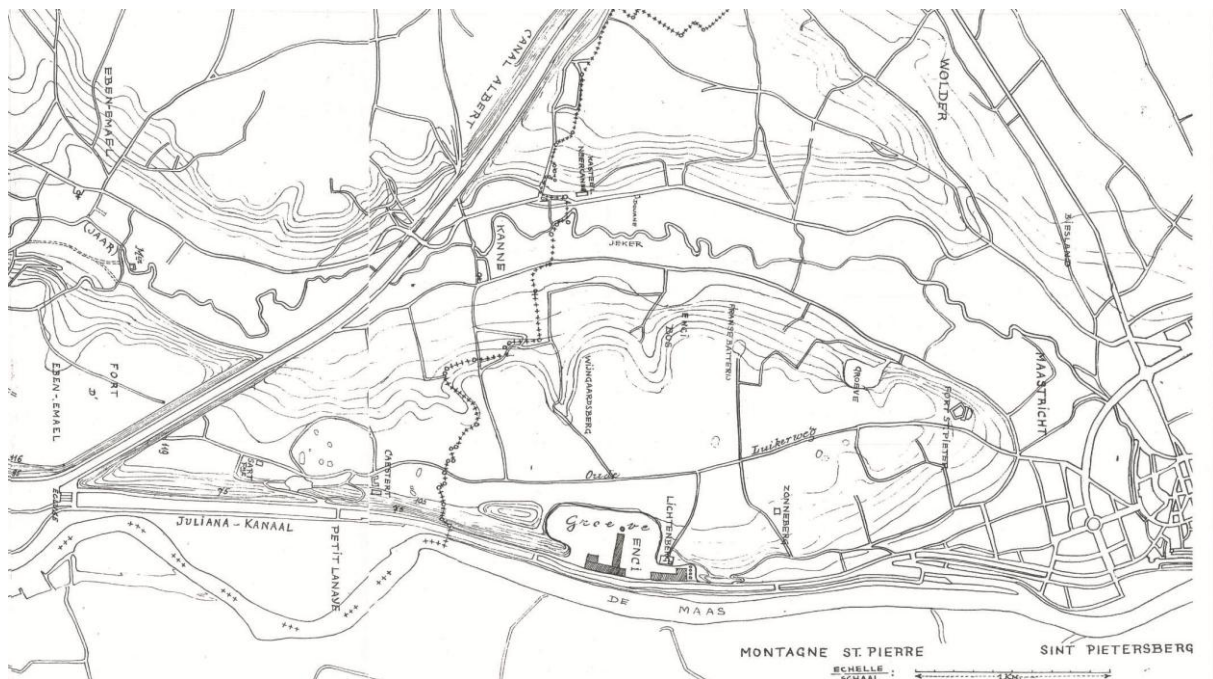
Figuur 3: ENCI groeve voor het verwijderen van de zuidwand

Ondergronds had je de verschillende gangenstelsels: het stelsel Ternaaien Beneden (B), het stelsel Ternaaien Boven (B), stelsel Caestert (B) het Zuidelijke gangenstelsel (B/NL), stelsel Slavante (NL), stelsel Zonneberg (NL) en het Noordelijke gangenstelsel (NL) (Rousseau & Wijnen, 2008). Tegenwoordig bestaat een groot gedeelte van deze gangenstelsels niet meer, veelal omdat zij zijn afgegraven door de ENCI. Zo is het hele stelsel Slavante afgegraven, een gedeelte van het Zuidelijke gangenstelsel is ingestort onder het gewicht van D'n Observant en er is een gedeelte van het stelsel Zonneberg afgegraven. In de oorlogsjaren hebben deze gangen echter nog vele belangrijke functies gehad. Mensen hebben zich schuil gehouden in de berg en er zijn goederen en mensen van Nederland naar België gesmokkeld. Behalve de gangen die ontstaan zijn door mergelwinning loopt er ook een ander soort gang door de berg; de Van Schaik tunnel. Deze was in 1928 uitgegraven voor de Kalkmergelmaatschappij St. Pietersberg door dhr. Van Schaik en loopt dwars door het Noordelijk Gangenstelsel van west naar oost (Rousseau & Wijnen, 2008). Er werd in de berg aan deze tunnel in 1942 een rijkskluis gebouwd voor het opbergen van

kunstschaten. Verder is ook het stelsel Zonneberg van grote betekenis geweest in de oorlog. Hier was namelijk een groot evacuatiecentrum ingericht en ondanks het uitblijven van een officiële evacuatie, hebben zich hier veel mensen schuilgehouden tijdens de laatste dagen van de oorlog.

Figuur 4: De Sint Pietersberg en haar gangenstelsels (alleen die in Nederland).

Figuur 5: Overzichtskaart Sint Pietersberg omstreeks 1947

Hoofdstuk 1. Bezet Maastricht

De oorlogstijd in Maastricht begon op 10 mei 1940 en eindigde op 14 september 1944. Op 10 mei 1940 verklaarde Duitsland de oorlog aan Nederland en werd ons land aangevallen. Hiermee was de neutraliteit die Nederland zo hard had proberen te behouden, geschonden. De aanval op ons land (maar ook die op België, Luxemburg en een deel van Frankrijk) was onderdeel van het aanvalsplan *Fall Gelb*, dit plan was gericht op een effectieve en snelle verovering van deze landen (De Jong, 1969). De effectuering van dit plan zorgde ervoor dat Maastricht vrij snel en relatief rustig werd ingenomen. (Bronzwaer, 2010, H1)

De Nederlandse troepen in Maastricht hebben in het begin van de aanval de Duitsers wel enige vertraging kunnen bezorgen. Zij hadden namelijk de instructie gekregen dat bij dreiging van een Duitse aanval de Maasbruggen vernietigd moesten worden. In het aanvalsplan *Fall Gelb* werd deze strategie van de Nederlanders al waarschijnlijk geacht en daarom hadden de Duitsers ook maatregelen genomen om dit te voorkomen (Bronzwaer, 2010, H1.1). De nacht voor de aanval werden er al overal in Limburg kleine groepjes Duitse soldaten, vermomd als burgers of Nederlandse militairen, naar de verschillende Maasbruggen gestuurd om deze te bewaken en eventueel het materiaal, waarmee de Nederlanders de bruggen wilden opblazen, te saboteren. Bij de brug over het Julianakanaal in Roosteren lukte dit, maar op vele andere plaatsen werden deze groepjes op tijd onderschept (Paape, 1969, H3). Ook in Maastricht lukte het de Duitsers niet om op tijd de Maasbruggen te bezetten. De mannen die de opdracht gekregen hadden het opblazen van de Wilhelminabrug te voorkomen, waren voordat ze aan hun taak begonnen aan de drank gegaan. 5 van de 7 waren te dronken om nog iets te kunnen doen; de brug werd dus opgeblazen (Bronzwaer, 2010, pp. 58-59). Ook bij de andere Maasbruggen hadden de Duitse troepen niet kunnen voorkomen dat deze, omstreeks 6 uur in de ochtend, door de Nederlanders vernietigd werden. De vertraging die dit opleverde voor de Duitsers was slechts gering: enkele uren. In een mum van tijd hadden de Duitsers noodbruggen gebouwd en moest Maastricht wegens gebrek aan manschappen capituleren. (De Jong, 1969, pp. 72-73; Bronzwaer, 1994; Bronzwaer, 2010, H1.3 & H1.4; Paape, 1969)

“In Maastricht zelf waren weinig Nederlandse troepen. Terugtrekken naar het westen was zinloos – men zou daar de Duitsers bij het Albertkanaal in de armen lopen. De commandant vreesde bovendien bij langere tegenstand een artilleriebeschieting of luchtbombardement op de stad. En kort na acht uur zond hij zijn onderhandelaar naar de Wilhelminabrug.

Om half tien was het afgelopen. Een Duitse kolonel verscheen op het stafkwartier in het

postkantoor bij het Vrijthof en de stad werd overgegeven. (...) Toen de Duitse kolonel op het stafkwartier in Maastricht vroeg, waar de Nederlandse artillerie stond, kreeg hij ten antwoord dat men niet over artillerie beschikte. Ongelovig haalde de man de schouders op en zei: “Wie wollen Sie überhaupt kämpfen wenn Sie keine Artillerie haben?” ” (Paape, 1969, p. 17).

Door de verhalen van de Belgen over de misdaden van de Duitse soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog, zagen de Maastrichtenaren de bezetting met angst tegemoet. Zij werden echter verrast door de correcte houding van de Duitse militairen. Deze houding is te verklaren uit de voorschriften die het leger vooraf hadden gekregen waarin stond aangegeven hoe men zich moest gedragen tegenover de bevolking van de bezette gebieden. In deze regels over het ‘*Verhalten gegenüber der Bevölkerung*’ stond dat “ ‘Voor zover de situatie het toeliet, de bevolking, vooropgesteld dat zij zich vreedzaam gedraagt, ongemoeid te laten’ ” (Bronzwaer, 2010, p. 69). Deze correcte houding zorgde er ook voor dat er in heel Nederland weinig conflicten waren tussen de Nederlandse bevolking en de bezetter in de begin periode van de bezetting. (Bronzwaer, 2010, pp. 69-71)

“Binnen enkele weken kwam het dagelijkse leven weer op gang, zij het met een aantal beperkingen als gevolg van allerlei voorschriften van de bezetter, zoals spertijd, de straatverlichting die niet brandde op grond van de verduisteringsvoorschriften, geconfisqueerde gebouwen et cetera” (Bronzwaer, 2010, p. 71).

De Duitsers deden in deze periode hun best om de Nederlanders niet tegen zich in het harnas te jagen. Dit had alles te maken met hoe Hitler het Nederlandse volk zag, het bezettingsregime dat hier werd ingesteld tijdens de oorlog, en de beoogde toekomst van Nederland binnen *Das Dritte Reich*.

In de eerste dagen van de bezetting voerden de Duitsers een *Militärverwaltung* in Nederland in. Daar kwam echter al vrij snel verandering in. Het bestuur van de *Militärverwaltung* bestond geheel uit Duitse militairen onder leiding van de bevelhebber van de *Heeresgruppe B*, *Generaloberst* Von Bock. Op 18 mei werd General Von Falkenhausen als *Militärbefehlhaber* van Nederland aangesteld. Deze oefende zijn functie slechts 10 dagen uit, aangezien Hitler had besloten dat op 28 mei 1940 Nederland een *Zivilverwaltung* zou krijgen. Deze *Zivilverwaltung* hield in dat Nederland niet meer bestuurd werd door militairen maar door burgers, grotendeels afkomstig uit Nederland zelf. Het was in feite een *Aufsichtsverwaltung*; boven het Nederlandse bestuur stond een Duits toezichthoudend opperbestuur (De Jong, 1972, H2). Het was de

bedoeling dat binnen deze *Zivilverwaltung* een zo groot mogelijk aantal van de Nederlandse bestuurders nationaal socialistische idealen hadden. Zij moest er namelijk voor zorgen dat Nederland voorbereid werd op de plannen die Hitler met ons land had. Hij beschouwde het Nederlandse volk als een Germaans broedervolk en ons land zou na de oorlog onderdeel worden van een groot Germaans rijk. Via de *Zivilverwaltung* probeerde men dus een proces van nazificering in te zetten. (Bronzwaer, 2010, H4 & H6; De Jong, 1972, H1 & H2)

In de jaren 30 van de vorige eeuw leek het er even op dat een behoorlijk deel van de Limburgers nazistische sympathieën had. In de provinciale statenverkiezingen van 1935 haalde de NSB veel stemmen weg bij de katholieke partijen. De aantrekkelijkheid van de NSB viel te verklaren door de grote ontevredenheid onder de bevolking vanwege de crisis in de jaren 30. De populariteit van de NSB nam echter snel weer af doordat de katholieke kerk sterk stelling nam tegen het nazistisch gedachtengoed (Ubachs, 2000, pp.376-377; Cammaert, 1994, H1). De bevolking werd gewezen op “ staatsabsolutisme, kerkvervolging, rassewaan, sterilisatie, euthanasie, onderdrukking, terreur en het hele scala van weezinwekkende dwalingen die het nazi-regime kenmerkten” (Cammaert, 1994, p. 66). Daar kwam nog bij dat de economie langzaam weer begon aan te trekken en dat er nieuwe banen kwamen. Hierdoor kon de NSB dus niet meer op de onlustgevoelens van de crisis inspelen. Ook was zij aan het radicaliseren en steunde ze de agressieve buitenlandse politiek van Duitsland en Italië. In de Tweede Kamerverkiezing van 1937 zien wij dan ook een groot verlies in het aantal stemmen voor de NSB. Het is dus niet zo dat de NSB bij het uitbreken van de oorlog een grote aanhang had in Limburg (Cammaert, 1994, p.68). De nazificering van Maastricht verliep dan ook in het geheel niet voorspoedig.

Aan het hoofd van de Nederlandse *Zivilverwaltung* stond rijkscommissaris Seys-Inquart. Naast de nazificatie van Nederland had deze ook andere opdrachten gekregen.

“De rijkscommissaris was rechtsreeks aan Hitler verantwoording schuldig. Hij had een driedelige opdracht gekregen: ten eerste de handhaving van rust en orde; ten tweede de Nederlandse economie én de Nederlandse mankracht dienstbaar maken aan de Duitse oorlogsvoering, m.a.w. Nederland exploiteren. Ten derde diende hij het Nederlandse volk te winnen voor het nationaalsocialisme en het Nederlandse leven te organiseren volgens nationaalsocialistische beginselen” (Bronzwaer, 2010, p. 97). ²

---

² De uitwerking van het tweede doeleinde had ook zichtbaar effect op de gebeurtenissen in en rondom de Sint Pietersberg m.b.t. de *Arbeitseinsatz* en de Cementindustrie.

Op provinciaal niveau kreeg de commissaris van de koningin Mr. Dr. Willem van Sonsbeeck de nieuwe titel commissaris van de provincie (Bronzwaer, 2010). Hiernaast werd er ook een Duitse toezichthouder geïnstalleerd voor Limburg. Dit was de *Beauftragte des Reichskommissars in den besetzten niederländischen Gebieten*, de Akenaar Willi Schmidt. (Ubachs, 2000, p. 376) Belangrijke lokale bestuurlijke beslissingen werden alvorens ze werden uitgevoerd eerst gecontroleerd door de commissaris van de provincie en ook door de *Beauftragte* en soms zelfs door de rijkscommissaris. Ook moest de *Beauftragte* het nazificeringsproces proberen te bevorderen en te sturen (De Jong, 1972, p. 107). Van Sonsbeeck bleef niet lang gouverneur in Limburg. Zijn anti-duitse houding³ zorgde ervoor dat hij op 5 februari 1941 werd vervangen door de NSB'er Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg. (Bronzwaer, 2010, H 4.2)

In 1940 was mr. Willem baron Michiels van Kessenich burgemeester van Maastricht. Hij handelde volgens de voorschriften die hem waren gegeven voor het geval van een bezetting. In mei 1937 had de Nederlandse regering namelijk al richtlijnen gegeven over hoe gehandeld moest worden door lokaal, provinciaal en landelijk bestuur, mocht er een oorlog uitbreken.

“bestuurders en ambtenaren mochten bij een vijandelijke bezetting hun posten niet verlaten. Zij moesten ‘in het *belang der bevolking* [cursivering in oorspronkelijke tekst] ernaar streven dat het bestuur ook onder gewijzigde omstandigheden zo goed mogelijk zijn taak blijft vervullen’. Wel moesten zij steeds de afweging maken of aanblijven méér in het belang van de eigen bevolking was dan in het belang van de bezetter (...) trouw aan de regering moest vooropstaan” (Bronzwaer, 2010, pp. 97-98).

De burgemeester voerde dan ook de taken en de verordeningen uit die hem door de bezetter werden opgedragen. De gemeenteraad kon daarnaast geen politieke besluiten meer nemen en mocht zich slechts nog bezighouden met technische en administratieve taken. De verordening 152/41 van 11 augustus 1941 van de bezetter zorgde echter voor een verandering in de meegaande houding van Michiels van Kessenich. Deze verordening hield in dat de burgemeester de taken van de wethouders over moest nemen en dat deze laatsten gedegradeerd werden tot louter administratieve ambtenaren. Daarnaast werd van de burgemeester verwacht dat hij duidelijk aan de kant van het nationaalsocialisme stond. (Bronzwaer, 2010, H3)

---

³ Dit werd de Duitse bezetter al snel duidelijk gemaakt toen de Gouverneur een ontmoeting had met *Beauftragte* Schmidt. “De begroeting was ijsig formeel. Van Sonsbeeck maakte Schmidt onomwonden duidelijk dat hij geen enkele sympathie voor de Duitse overheersers en hun nazi-ideologie koesterde. Hij verklaarde dat hij onder de gewijzigde omstandigheden meende, in het belang van de bevolking, met Schmidt te kunnen samenwerken, zolang zijn nationale belangen dit toestonden” (Bronzwaer, 2010, p.103).

“Voor Van Kessenich was hiermee de grens bereikt. Het was voor hem onacceptabel dat van hem verwacht werd dat hij volgens de nationaalsocialistische beginselen diende te gaan besturen. Hij overwoog een verzoek tot ‘eervol’ ontslag in te dienen. (...) 20 september schreef hij zijn ontslagbrief aan de secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse zaken” (Bronzwaer, 2010, p. 116).

De verordening 152/41 had alles te maken met de beoogde nazificatie van Nederland. Op deze manier had het naziregime meer invloed en controle op het bestuur (De Jong, 1974, H5; Paape, 1969, H5) . Het is dan ook niet vreemd dat de volgende burgemeesters van Maastricht tijdens de oorlogsjaren vrijwel allemaal NSB’ers waren. Graaf d’Ansembourg gaf namelijk in het kader van het nazificeringproces zo veel mogelijk bestuursfuncties in Limburg aan NSB’ers. Na Michiels van Kessenich hebben tijdens de oorlog nog drie mannen het ambt van burgemeester of algemeen vertegenwoordiger van de burgemeester in Maastricht bekleed. Dit waren mr. L.Ph.J. Peeters (5 oktober 1941 tot 1 december 1942 en 1 juli 1943 tot 24 januari 1944), dr. Th.A.A.M. Copray (1 februari 1943 tot 1 juli 1943) en de heer A.C. de Ley (24 januari 1944 tot 14 september 1944) (zie:tekst inventarisboek secretariaat van het gemeente bestuur Maastricht). Het feit dat Maastricht vier burgemeesters heeft gehad tijdens de oorlog zorgde ervoor dat er zich geen stabiel bestuur kon vormen dat het nazificering proces verder in de gemeente kon doorvoeren. (Bronzwaer, 2010, H4.3 & H4.4)

“Bij zijn [(NSB burgemeester mr. Peeters)] komst in Maastricht waren, behoudens enkele losse arbeidscontractanten bij de distributiedienst, geen NSB’ers bij de een of andere gemeentelijke instelling werkzaam’. Hij probeerde dit ‘verzuim’ dus de eerste maanden van zijn bewind goed te maken. Dit werd niet erg door het gemeentepersoneel geapprecieerd, want ‘het gehele secretariépersoneel van hoog tot laag stond afwijzend tegenover het nationaalsocialisme’. Zijn poging om het ambtenarenapparaat in nationaal socialistische zin om te buigen kenden weinig resultaat. Volgens een onderzoek waren op 1 maart 1942 in Maastricht 24 van de 1118 personeelsleden leden van de NSB. Dat was 2,1 procent”. (Bronzwaer, 2010, p.118,119).

Onder andere omdat twee van de drie burgemeesters maar een korte ambtsperiode hebben gehad en aangezien de gedegradeerde wethouders (deze mochten geen ontslag nemen) geen fatsoenlijke medewerking wensten te verlenen, hebben de burgemeesters niet veel van de grond kunnen krijgen in Maastricht. De oorzaak van de steeds wisselende burgemeesters lag, op het vertrek van Michiels van Kessenich na, bij de eerste NSB burgemeester Peeters. Hij werd in december 1942 opgeroepen voor dienst bij de *Waffen SS*. De niet NSB’er, maar wel

nationaalsocialistisch gezinde Copray werd als nieuwe burgemeester ingesteld. Toen Peeters eind juni 1943 weer terugkwam van het front kreeg hij zijn oude functie terug. Aangezien hij na zeven maanden weer naar het front terug moest stelde hij een algemeen vertegenwoordiger voor het ambt van burgemeester aan, de heer de Ley. (Bronzwaer, 2010, H4.3)

Tijdens de oorlog bleef de gemeente politie van Maastricht gewoon in functie. Zij hielden zich bezig met dagelijkse politie zaken zoals bekeuringen uitdelen, maar zij hielpen ook de bezetter mee met onder andere het oppakken van Joden. Daarnaast had je in Maastricht de Duitse *Sicherheitsdienst* (SD) en de *Sicherheitspolizei* (SIPO). De SD was de inlichtingendienst van de nazi's en de SIPO (waarvan de *Geheime Staatspolizei* (GESTAPO) een onderdeel was) hield zich vooral bezig met het uitvoeren van recherche en het arresteren van verdachte personen. Deze twee organisaties waren nauw aan elkaar verbonden en werkten ook samen. Vanaf 1 juli 1940 waren er zes *Aussendienststellen der Sicherheitspolizei und des SD* ingericht in Amsterdam, Rotterdam, Groningen, Arnhem, Den Bosch en Maastricht (De Jong, 1972, pp.83-85). De *Aussenstelle* in Maastricht stond onder leiding van *Hauptscharführer* (soort Sergeant-Majoor) Max R. Ströbel en haar voornaamste functie was “het bestrijden van alle anti-Duitse acties en groeperingen in de provincie Limburg” (Bronzwaer, 1994, p. 14). Een van de beruchtste medewerkers van deze *Aussenstelle* was GESTAPO man Richard H.G. Nitsch. Als *Sachbearbeiter für Widerstand* hield hij zich vooral bezig met “de opsporing en bestrijding van verzetsactiviteiten en verzetsmensen” (Bronzwaer, 1994, p. 15). Hij stond bekend om zijn harde verhoren, die soms zelfs met mishandelingen gepaard gingen. Nitsch heeft met behulp van V-Leute (Nederlandse verraders die getraind waren om te infiltreren in verzetsgroepen) vele verzetsorganisaties in Maastricht en omgeving opgerold. Hij was verantwoordelijk voor de arrestatie van ruim driehonderd man en zelfs voor de dood van enkelen van hen (Bronzwaer, 1994, p. 15-16; Cammaert, 1994, xxv).

De bezettingsperiode in Maastricht verliep in haar geheel vrij rustig. Maastricht was geen plaats waar veel oorlogsgeweldplegingen zijn geweest op een paar hevige bombardementen na. Deze waren afkomstig van de geallieerden. Één van de grootste bombardementen had als doelwit de spoorbrug van Maastricht zodat de verbinding naar Aken zou worden afgesneden. De brug zelf was slechts licht beschadigd, maar twee dichtbevolkte woonwijken verwoest. Vijftienhonderdvijftig mensen werden in een klap dakloos en er vielen honderdnegen doden. Deze dag is dan ook de Maastrichtse geschiedenis ingegaan als zwarte vrijdag. De aanval op, en de bevrijding van Maastricht verliepen echter wel vrijwel geweldloos. (Bronzwaer, 1994)

De houding van de meeste Maastrichtenaren tijdens de oorlog was die van gelatenheid⁴. De aanvankelijk redelijk vriendelijke omgang tussen de Nederlanders en de bezetter veranderde echter in de loop van de oorlog. De bezetter werd door steeds meer mensen gehaat – meestal slechts in stilte – omdat er steeds meer regelingen kwamen die nadelig waren voor de bevolking. Het beleid en het optreden van de bezetter in Maastricht en in de rest van Nederland werd in de loop van de tijd steeds strenger en harder. De verplichte Arbeitseinsatz werd hier in januari 1942 ingevoerd, omdat in Duitsland een gebrek aan arbeiders was ontstaan. Iedereen die op dat moment geen baan had of niet onmisbaar was, kon hiervoor worden opgeroepen. Toen er in 1943 nog steeds een groot tekort aan arbeiders was (Hitler ronselde in eigen land alle mannen om in het leger te dienen) werden de Nederlandse oud-militairen de dupe (Paape, 1969, H8). De oud-militairen waren er tot dan toe vrij goed vanaf gekomen; zij waren in eerste instantie veelal ingezet bij grenzen als douane (Dit kwam overigens enkele verzetsgroepen goed van pas). (Cammaert, 1994) Op donderdag 29 april 1943 werd bekendgemaakt dat alle leden van het voormalig Nederlandse leger in krijgsgevangenschap zouden worden weggevoerd. Vervolgens werden ze in Duitsland te werk gesteld. Waar dit in andere steden tot onrust en stakingen leidde, bleef het ook hierover in Maastricht rustig. Stakingen kwamen in Limburg vooral bij de kolenmijnen voor. (Paape, 1969, H8)

Een andere groep die geraakt werd door de Duitse bezetting waren de studenten. Studenten die weigerden een loyaliteitsverklaring aan de bezetter af te leggen, mochten niet verder studeren, werden werkeloos en moesten door middel van de Arbeitseinsatz verplicht in Duitsland gaan werken. Ondanks deze maatregelen tekende in Nederland op 200 studenten na, geen enkele student deze verklaring (Interview (Int.) Morreau, 07-05-2010).

De meest extreme maatregelen die in de oorlog werden getroffen waren die gericht tegen de Joden. Deze waren in Nederland overal hetzelfde. De anti-joodse verordeningen zorgden ervoor dat de Joden werden geïsoleerd van de rest van de bevolking, zowel economisch, als cultureel en persoonlijk. Om dit proces te bewerkstelligen moesten alle Joden zich laten registreren en kregen zij tekens waaraan zij te herkennen waren. Zo kregen ze in het voorjaar van 1941 een stempel met de letter J in hun persoonsbewijs en moesten zij vanaf 3 mei 1942 een davidsster op hun kleding dragen. Dit waren allemaal voorbereidingsmaatregelen die de uiteindelijke deportatie van Joden naar vernietigingskampen zouden vergemakkelijken. In Berlijn werd door het hoofd van 'Joodse zaken', Albert Eichmann, per maand vastgesteld hoeveel Joden

---

⁴ “Gelaten werd het einde van de oorlog afgewacht, een houding die kenmerkend was voor het grootste deel van de bevolking van bezet Europa” (Ubachs, 2000, p. 378).

er moesten worden afgevoerd vanuit Nederland. Dit werd doorgegeven aan Den Haag waar een centraal bureau ,dat onder het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) (deze bestond uit de SIPO en de SD) viel, willekeurig het vastgestelde aantal per maand willekeurig uit de Joden koos. In juni 1942 werden de eerste Joden op transport gezet naar vernietigingskampen. (Bronzwaer, 2010, H7).

In Maastricht werden in die tijd de Joden opgespoord door de gemeentepolitie⁵ in directe opdracht van de lokale SD-SIPO. Er waren in 1940 ongeveer 500 Joden in Maastricht waarvan er tenminste 246 in de oorlog zijn omgekomen! (Bronzwaer, 2010, H10) Ondanks dit hoge percentage, viel het mee als je kijkt naar percentages in andere gemeentes of naar het landelijke percentage. In totaal zijn namelijk 75% van de Nederlandse Joden omgekomen in vernietigingskampen. (Van der Boom, 1997).

Niet alle Maastrichtenaren accepteerden deze nieuwe regelingen en wandaden van de bezetter. Hoewel velen van hen aan hun haat jegens de Duitsers slechts passief en binnenskamers uiting gaven, bijvoorbeeld door het lezen van illegale kranten en het luisteren naar de Engelse radio (Bronzwaer, 2010; Ubachs, 2000, p. 377-378), waren er ook mensen die in verzet kwamen. Naast individuele mensen of groepen vrienden die af en toe vluchtelingen hielpen, ontstonden er ook grotere en professionelere verzetsgroepen en namen Maastrichtenaren deel aan landelijke verzetsorganisaties.

Het verzet in Nederland kwam in vergelijking met een land als België relatief laat op gang. Het verzet was bijvoorbeeld in Luik veel beter georganiseerd⁶, er waren meer mensen bij betrokken en de mensen waren vaak veel feller in hun haat jegens de bezetter. Dit valt te verklaren door de ervaringen die opgedaan waren in de Eerste Wereldoorlog. De in die tijd opgerichte groepen en gelegde contacten hoefden slechts opnieuw opgestart te worden. In Nederland en dus ook in Maastricht moest alles voor het eerst worden opgezet en stonden de groepen niet al klaar om elke nieuwe Duitse regeling te bestrijden. Het verzet kon enkel acties als reacties opzetten. (Bronzwaer, 2010; Int. Morreau, 07-05-2010) De late opkomst van het verzet is

---

⁵ De gemeentepolitie in Maastricht werkte als een van de actiefste politiekorpsen in Nederland mee aan de arrestaties van Joden. Bij een oproep voor Joden stelde zij nog extra regels, bovenop die van de bezetter, die het voor de joodse mensen lastiger zou maken om onder de oproep uit te komen.

“ Op wiens initiatief en waarom de gemeentepolitie dit deed is niet bekend. Dit geval is uniek in Nederland. Nergens ander voegde de gemeentepolitie extra condities aan de oproepen toe. In deze zaak werkte de Maastrichtse gemeentepolitie dus loyaal mee. Niet alleen bezorgde ze op maandag de oproepen, die pas de dag ervoor door de *Zentralstelle* waren aangeleverd, maar door de toelichting maakte ze het voor de joden in Maastricht nog moeilijker om zich aan de aanmelding te onttrekken” (Bronzwaer, 2010, p. 219).

⁶ Voor een vergelijking tussen de bezetting in Maastricht en die in Luik zie Bronzwaer (2010).

ook te zien in de oprichting van de landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers. Deze werd pas opgericht in 25 november 1942 in Utrecht en kreeg pas in oktober 1943 een afdeling in Limburg. (Cammaert, 1994, pp. 506-517)

De Maastrichtse organisaties hadden door de ligging van Maastricht aan de Belgische grens wel een voordeel ten opzichte van de organisaties in delen van het land die niet aan België grensden (Int. Morreau, 07-05-2010). Vanuit Maastricht had men namelijk de mogelijkheid om samen te werken met Belgische verzetsmensen en organisaties en men kon profiteren van hun kennis (Cammaert, 1994, pp. 96, 214). Zo werden in Maastricht door Nederlandse verzetsgroepen vluchtelingen over de Belgische grens geholpen en daar werden zij verder opgevangen door Belgische groepen. De hulp aan vluchtelingen in Maastricht manifesteerde zich dan ook vooral in het smokkelen van deze mensen naar België en hen voorzien van valse paspoorten. De grens bij Maastricht kon je oversteken via Itteren en Smeermaas, maar ook door de gangen van de Sint Pietersberg of via de Maas. Aangezien de meeste van deze vluchtroutes voor de hand lagen werd er in de loop van de oorlog steeds meer gecontroleerd bij de grens (Cammaert, 1994, stukken betreffende Maastrichtse verzetsorganisaties). De doorgang in het gangenstelsel van de Sint Pietersberg is echter nooit gecontroleerd geworden⁷. Behalve met hulp aan vluchtelingen hielden de Maastrichtse verzetslieden zich vooral bezig met illegaal drukwerk en het doorspelen van informatie aan de geallieerden. (Cammaert, 1994)

In Maastricht had je een tweetal grote verzetsgroepen die ook gebruik maakten van de gangen van de Sint Pietersburg. Zo had je de verzetsgroep Dresen bestaande uit oud-militairen, douaniers en marechaussees. De 43-jarige beroepsonderofficier P.M.J. Dresen beschikte in 1940 over verzetsrelaties in vrijwel heel Zuid-Limburg. Via via ontstond hieruit een verzetsgroep die onder andere heeft geholpen uit Duitsland ontsnapte Franse krijgsgevangenen over de Belgische grens te krijgen. Hierbij werkte de groep samen met Belgische verzetsmensen in de grensstreek. Later heeft zij ook geallieerde piloten en Joden geholpen te ontsnappen uit Nederland en dit gebeurde onder andere door de Sint Pietersberg heen. De leden van deze verzetsgroep waren zo trots op het helpen van geallieerde piloten dat zij zich een tijdje de R.A.F. -groep (Royal Air Force: de naam van de Engelse luchtmacht) noemden. Daarnaast verzamelden ze ook militaire inlichtingen in de driehoek Luik-Aken-Maastricht voor de geallieerden, hadden ze een sabotageploeg en verspreidden ze pamfletten. Helaas viel door verraad tussen 28 november en 12 december 1941 vrijwel de gehele groep Dresen in de handen van Nitsch en heeft een groot aantal van deze verzetsmensen de oorlog niet overleefd (Cammaert, 1994, pp. 94-105).

---

⁷ Zie hoofdstuk 4.

Ook van belang was de groep “Versleijen”. De meeste mensen kende deze groep onder een andere naam, namelijk ‘Belasting Groep Maastricht’ (B.G.M.). Deze naam had zij onvrijwillig gekregen omdat een aantal van haar verzetsmensen bij de belastingdienst werkten. Begrijpelijk vonden zij deze naam erg vervelend, aangezien het een gedeelte van hun identiteit verraadde en ze daardoor makkelijker op te sporen waren door de SIPO. Ze zijn echter nooit opgepakt geworden. Bij deze door de heer P.J. Sijmons geleide groep, lag het accent op de hulp aan geallieerde piloten, hiervoor hadden ze een aparte sectie opgericht: groep BLOK die in totaal ongeveer tachtig piloten heeft geholpen (naar eigen zeggen). Daarnaast hielp ze ook Waalse en Franse krijgsgevangenen. In zekere zin zette de B.G.M. de lijn voort van de groep Dresen. Ze hadden contacten met dezelfde douaniers die de groep Dresen hadden geholpen en hadden min of meer de zelfde werkzaamheden (Cammaert, 1994, pp. 212, 333-337).

De oorlog in Maastricht heeft tot 14 september 1944 geduurd. De laatste maand wachtte iedereen in spanning de bevrijding af. Er waren verschillende evacuatiecentra ingericht in de stad die de burgers tegen de oorlogsgevaaren van de naderende geallieerde troepen moesten beschermen. In de Sint Pietersberg was ook zo’n centrum waar zich in de laatste dagen van de oorlog enkele duizenden mensen hebben schuilgehouden. Ondanks bombardementen zal de stemming hier niet slecht geweest zijn aangezien iedereen, behalve de bezetter en de collaborateurs, uitkeek naar de komst van de geallieerde bevrijders (Ubachs, 2000, pp. 377-378). De Duitse militairen hadden zo’n grote angst voor de naderende troepen dat zij op dinsdag 5 september 1944 (Dolle Dinsdag) de stad Maastricht ontvluchtten, terwijl het nog meer dan een week zou duren voordat deze daadwerkelijk was bevrijd. “Door de oprukkende geallieerden opgejaagd, wisten de Duitsers niet hoe snel zij in hun vaderland moesten komen” (Bronzwaer, 1994, p. 17). Sommige van hen zijn wel nog even teruggekeerd. De bevrijding verliep zonder veel geweldplegingen aangezien de meeste Duitsers Maastricht al hadden verlaten. De bevrijding werd uitbundig gevierd. Na over de eerste euforie heen te zijn, hebben nog een aantal Maastrichtenaren zich actief ingezet voor de bevrijding van de rest van het land (Bronzwaer, 2010, H12; Bronzwaer, 1994).

Hoofdstuk 2. Het gewone leven gaat door. Toerisme en wetenschappelijk onderzoek in en op de Sint Pietersberg tijdens de oorlog

Tijdens de oorlog ging het gewone leven in Maastricht, tot op zekere hoogte, door. Dit gold ook voor het gebruik van de Sint Pietersberg. Voor de oorlog was de berg, naast een bron van kalksteen voor de cementindustrie, ook een toeristische en recreatieve plaats, een bron van voedsel door de vele akkers boven op de berg en door een aantal champignonkwekerijen in de berg, en een plaats waar wetenschappelijk onderzoek werd gedaan met name naar de flora en de fauna. Er waren veel wandelaars die het gebied benutten (Nieste, 1996). Daarnaast werden ook een gedeelte van de gangenstelsels, het fort Sint Pieter en de ruïne Lichtenberg toeristisch geëxploiteerd. De ENCI had als eigenaar de leiding over de rondleidingen in het stelsel Zonneberg.⁸ In de gedeelten van de gangenstelsels die aan particulieren toebehoorden, werden rondleidingen gegeven door gidsen op afspraak met de eigenaars (Everaarts, 2010, p. 36).⁹

Toerisme in de Oorlog

De oorlog had uiteraard haar invloed op de toeristische exploitatie van de Sint Pietersberg. Maar deze invloed was anders dan dat men waarschijnlijk in eerste instantie zou denken. In plaats van een afname in de bezoekersaantallen van de grotten, is er juist in de oorlog – met uitzondering van het eerste jaar – een stijging te zien. Dit blijkt uit de cijfers uit het archief van de ENCI (zie figuur 5).¹⁰ Dit kan er mee te maken hebben dat in de oorlog de Zonneberg van exploitant wisselde. De ENCI droeg op 1 mei 1941 de exploitatierechten over aan de Vereniging tot bevordering van Vreemdelingen Verkeer (de VVV) te Maastricht.¹¹ Deze had als hoofddoel zoveel mogelijk mensen naar deze groeve te krijgen om ze daar rond te leiden, terwijl de rondleidingen voor de ENCI slechts bijzaak was.

---

⁸ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: ADVIES inzake de exploitatie der grotten van de ST. PIETERSBERG uitgebracht aan het MINISTERIE van ONDERWIJS, KUNSTEN en WETENSCHAPPEN AFD. O.K.W. te 's GRAVENHAGE. Uitgebracht door STICHTING "HET LIMBURGSCH LANDSCHAP" dd. 2 juli 1948. (voortaan afgekort als Advies LL aan Ministerie van OKW exploitatie ST. PIETERSBERG)

⁹ Zie ook Everaarts voor verdere informatie over toerisme in de Sint Pietersberg

¹⁰ Archief, Bergarchief ENCI Maastricht, Opschrift Doos: 258 afgraafvergunning 1939-1950 Officiële stukken

¹¹ ibidem

Sint-Maastriecht. 28 April 1941.

AANTAL BEZOEKERS;

	<u>Grot:</u>	<u>BuInet</u>
7 April - 7 April.		
1935	661	1453
1936	792	2653
1937	897	2567
1938	1577	2003
1939	1228	1425
1940	224	1290.
1941 (vrij 1/4) 2185	158 (tot 1/8/41) daarna VVV	2700
1942 3118	- VVV	3900
1943 5669	-----	7525
1944 3005	-	5325
1945 5 à 10.000	-	5900
1946 8266	-	6400
1947 19504	-	7500
1948 ± 20.000	-	7.200
1949 ± 16.000	-	7.000

*in 1946 drinkerijdag groot bezocht op 5 aug 304 pers
- 1946 - - - - - 4-10 aug 1434 -*

in 1949 drinkerijdag groot bezocht 400/5 - 508 personen

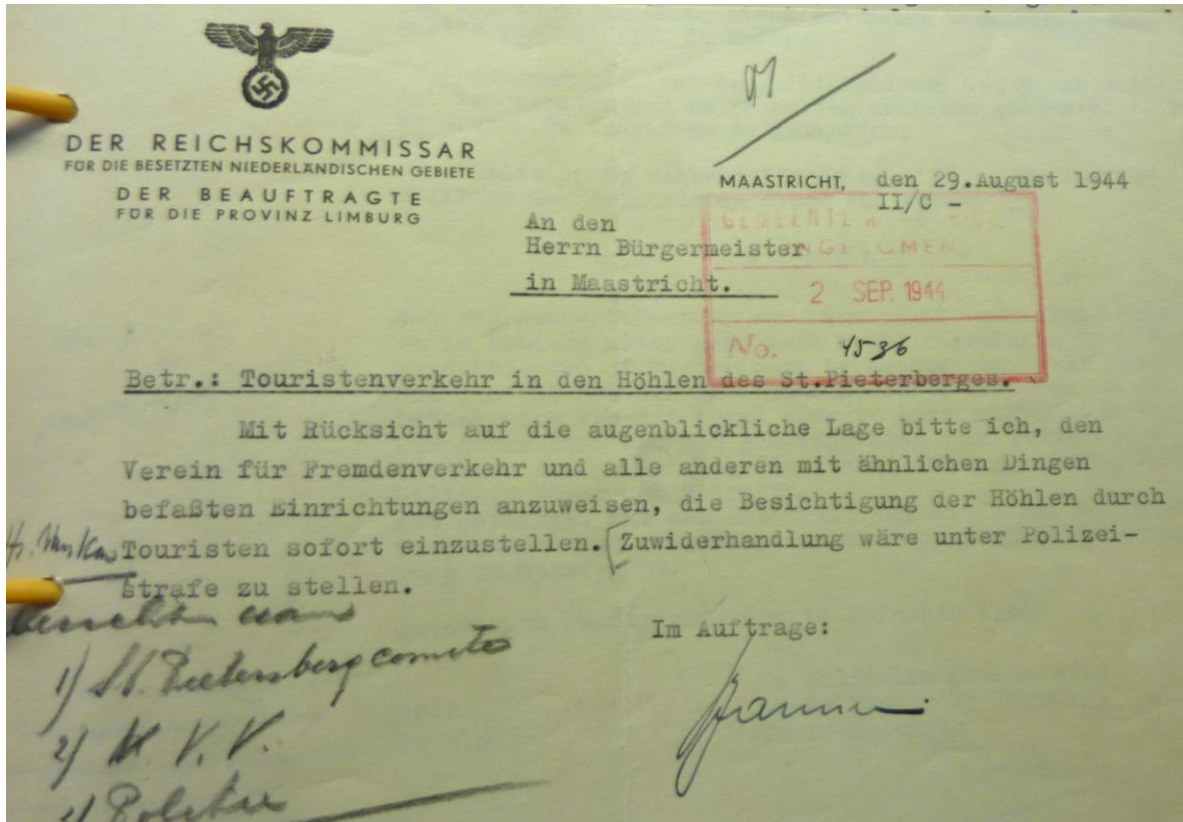
Figuur 6: Bezoekersaantallen van de grotten

Naast het stelsel Zonneberg trachtte de VVV ook het exploitatierecht te verkrijgen van het Noordelijk Gangenstelsel, dat toen eigendom was van Defensie. Dit op aanraden van ir. D.C. Van Schaik (destijds bestuurslid van de VVV¹²) die wees op de historische en wetenschappelijke waarde van dit gedeelte van de gangenstelsels. Van Schaik pleitte al vanaf 1937 voor de toeristische exploitatie van het Noordelijk Gangenstelsel aangezien hij van mening was dat de openstelling voor bezichtiging een positieve invloed had voor het behoud van dit stelsel en dat het een impuls zou geven aan het 'vreemdelingen verkeer' van Maastricht.¹³

¹² Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidskundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Advies LL aan Ministerie van OKW exploitatie ST. PIETERSBERG, p. 5.

¹³ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidskundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Brief van ir. D.C. van Scahik aan De heer J. Schaepkens van Riepst, 23 maart 1937.

Het duurde echter tot 1943 voordat de VVV de vergunning kreeg om het Noordelijk Gangenstelsel te exploiteren. Daarbij ging zij “met den heer Ceulen een overeenkomst aan betreffende het gebruik van de aan hem toebehorende ingang en in 1943 had een gezamenlijke exploitatie plaats”.¹⁴ Op 29 augustus 1944 moest de VVV op last van *Beauftragte* Schmidt vanwege ‘de huidige toestand’ (de naderende komst van de geallieerde legers) per direct haar activiteiten in de gangenstelsels beëindigen (zie figuur 6).¹⁵

Figuur 7: Brief van *Beauftragte* Schmidt aan de Burgermeester over het stilleggen van de bezichtiging van de berg.

Na de oorlog ontstond er een conflict tussen de VVV en de Stichting '40 '45. Na de oorlog begon de VVV samen met de heer Ceulen daar waar zij geëindigd was: het geven van rondleidingen in het stelsel Zonneberg en in het Noordelijk Gangenstelsel. De vergunning die zij in 1943 gekregen had was een vergunning voor een periode van vijftien jaar en daar gingen zij dus ook van uit. Hun activiteiten werden echter nu gestoord door champignonkwekers die naar eigen

¹⁴ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Advies LL aan Ministerie van OKW exploitatie ST. PIETERSBERG, p. 4.

¹⁵ Archief, HCL, GAM, secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding. inv. nr. 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan. Daaruit: Brief van *der Beauftragte für die Provinz Limburg* Schmidt aan de burgemeester van Maastricht dd. 29 augustus 1944.

inzicht champignonbedden, muren en deuren in het Noordelijk stelsel plaatsten. Op één na hadden de champignonkwekers hier geen toestemming voor gekregen van de VVV en zij diende dan ook een klacht in. Toen bleek dat het groevereglement van 1941, op grond waarvan de vergunningsaanvraag van de VVV destijds was goedgekeurd destijds, vervallen was met het einde van de bezetting.¹⁶ Er werd dus vanuit de overheid niets gedaan aan deze champignonteelt, ook niet nadat Van Schaïk bepleitte dat de champignonkweek schade bracht aan dit cultuurhistorisch monument.

Daarnaast verscheen er nog een derde speler in het veld. Een aantal mannen gaven als gids buiten de VVV om in het Noordelijk stelsel rondleidingen. Zij kregen vervolgens een grotverbod door de Maastrichtse politie opgelegd.¹⁷ Deze mannen werden ‘de bergmennekes’ genoemd en zij hadden, naar eigen zeggen, ook al in de grotten rondleidingen gegeven voor de oorlog. Zij wilden dat er een nieuwe vergunning voor het Noordelijk Gangenstelsel en dat daarin de exploitatierechten werden gegeven aan Stichting ’40 ’45. De VVV staakte haar exploitatie en er barstte een strijd los over de exploitatierechten.¹⁸ Zowel de VVV, met hulp van de stichting ‘Het Limburgs Landschap’ waarvan D.C. van Schaïk ‘toevallig’ de secretaris was, als stichting ’40 ’45 en ‘de bergmennekes’ probeerde nu via de overheid een vergunning te krijgen voor het toeristisch exploiteren van het Noordelijk Gangenstelsel. Daarbij was de stichting ’40 ’45 van mening dat de VVV en Van Schaïk door de gangenstelsels te exploiteren tijdens de oorlog ‘fout’ waren geweest omdat ze in zekere zin samen hadden gewerkt met de Duitsers.¹⁹ De ‘bergmennekes’ daarentegen hadden zelfs de pacht van hun champignonbedden in de berg opgezegd tijdens de oorlog zodat zij niet gedwongen konden worden door de bezetter om rondleidingen te geven. Van Schaïk vond de beschuldigingen die aan zijn adres werden gedaan volledig onterecht en meende juist dat door het exploiteren ze (de VVV en hemzelf) zowel hadden gezorgd voor een nieuwe belangstelling voor de berg alsmede verzetswerkzaamheden mogelijk hadden gemaakt. Verder benadrukte hij in het advies van ‘Het Limburgsch Landschap’²⁰ dat het raar zou zijn als een

---

¹⁶ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaïk tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Advies LL aan Ministerie van OKW exploitatie ST. PIETERSBERG, p. 5.

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ibidem

¹⁹ Van Schaïk heeft tijdens de oorlog op allerlei fronten werkzaamheden verricht in samenwerking met de bezetter. In hoeverre deze samenwerking een vorm was van collaboratie is de vraag.

stichting uit 'Holland' (het ging overigens hier om de Maastrichtse afdeling van de stichting die door de bergmennekes was ingeschakeld voor deze kwestie, maar dat terzijde²¹) hier het ineens voor het zeggen zou krijgen.

“De opmerking in het request over de houding ten opzichte van de houding ten opzichte van de bezettende Duitsers, is een holle phrase; het was juist nodig contact met de bezetters te houden, teneinde te bereiken dat de berg als vluchtplaats en als veilige weg naar het buitenland vrijgehouden werd. In 1940 heeft dit contact de uitgang bij Caestert vrijgehouden en in 1943 is daardoor voorkomen dat het zgn. “smokkelgat” door de *Sicherheitspolizei* niet gesloten werd”.²²

“Het doet verwonderlijk aan, dat een Stichting als deze; gevestigd in het centrum van het land, in Limburg gebruikelijk als Holland aangeduid, zich opwerpt als de aangewezen instantie om een deel van de Sint Pietersberg te exploiteren (...) Het was gewenst geweest om de Stichting 1940/45 te vragen, waaruit zij haar overtuiging heeft geput, dat de betreffende ambtenaren [de bergmennekes] het bezoek aan de gangen meer hebben bevorderd dan V.V.V.

Of het exploiteren van de grotten in Zuid Limburg niet tot de taak van de V.V.V. behoort, zal wel niet door de Stichting 1940/45 behoeven te worden uitgemaakt. In Zuid Limburg heeft men de overtuiging dat dit niet tot de taak van een Stichting uit het centrum des lands behoort”.²³

---

²⁰ Volgens het Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG) was dit advies eigenlijk niet door de directeur van deze stichting geschreven, maar door Van Schaik zelf die destijds daar secretaris was. Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: brief van het LGOG, dd 26 juli 1948.

²¹ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Brief van Stichting '40 '45 aan het departement van Onderwijs, Wetenschap en Kunst. dd. 24 maart. 1948.

²² Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Advies LL aan Ministerie van OKW exploitatie ST. PIETERSBERG, p. 5.

²³ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Advies LL aan Ministerie van OKW exploitatie ST. PIETERSBERG, p. 6.

Van Schaik schrijft zo veel mogelijk brieven en rapporten naar instanties²⁴ om hen ervan te overtuigen dat niet alleen het recht van exploitatie de VVV toebehoort, maar ook dat dit in rijksbelang is voor de bescherming van dit gangenstelsel. Om te laten zien dat dit het persoonlijk belang overstijgt dient hij zelfs zijn ontslag in als bestuurslid van de VVV.²⁵

Uiteindelijk werpen de inspanningen van Van Schaik, van de Stichting ‘Het Limburgs Landschap’ en van de VVV hun vruchten af. Nadat de exploitatie een aantal jaren was stilgelegd krijgt eind 1948 de VVV de vergunning voor het toeristisch exploiteren van de gangen.²⁶

Behalve de gangenstelsels van de Sint Pietersberg is ook het Fort Sint Pieter – weliswaar niet in die mate als het gangenstelsel – toeristisch geëxploiteerd tijdens de oorlog. Het Fort Sint Pieter is een vesting die in het begin van de 18^e eeuw gebouwd werd om Maastricht te beschermen tegen vijandelijke legers. Het is gelegen op het noordelijkste gedeelte van de berg en kijkt uit boven de stad (Notermans, 2007).

Tijdens de oorlog kon je rondleidingen krijgen door het Fort voor 25 cent (Notermans, 2007, p. 58). Daarnaast er in 1938 een horecagelegenheid en een feestlocatie van het Fort gemaakt geworden. Tijdens de oorlog trok deze zaak, in tegenstelling tot de gangenstelsels, weinig publiek. Wel had het Fort nieuwe functies door het uitbreken van de oorlog gekregen. Zo was er één, in 1937 gebouwde uitkijkpost boven op het Fort Sint Pieter in gebruik genomen tijdens de bezetting door de Luchtbeschermingsdienst. Deze civiele gemeentelijke organisatie moest onder andere waarschuwen bij luchtaanvallen van de geallieerden. Daarnaast heeft het Fort ook als schuilkelder bij luchtaanvallen gediend. (Notermans, 2007, pp. 48-52)

De Duitsers bezochten in de oorlog ook af en toe de toeristische trekpleisters van de Sint Pietersberg. Zo zijn er gevallen bekend van hoge officieren, vergezeld door hun vrouwen, die zich door gidsen lieten rondleiden in de berg.

---

²⁴ Archief, HCL, GAM, 21.170A Collectie IR. D.C. van Schaik, inv nr. 11

²⁵ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948. Daaruit: Advies LL aan Ministerie van OKW exploitatie ST. PIETERSBERG, p. 5

²⁶ Archief, HCL, 17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948.

Figuur 8: Groep Duitsers poseert in een gangenstelsel voor een huldeboog van de Koningin der Nederlanden

Figuur 9: Groep Duitsers poseert in Museum in het stelsel Zonneberg

Wetenschappelijk onderzoek tijdens de oorlog

Naast haar toeristische aantrekkingskracht was de Sint Pietersberg erg interessant voor wetenschappelijk onderzoek; ook in de oorlogsjaren. Ir. D.C. van Schaik was al sinds de jaren '20 onderzoek aan het doen naar alle aspecten van de Sint Pietersberg. Hij was degene die vrijwel het gehele gangenstelsel van de berg in kaart heeft gebracht en behalve dat hij een aantal kleinere boekjes over de berg had geschreven, was hij ook hoofdredacteur van het standaardwerk *De Sint*

Pietersberg (1989; eerste uitgave uit 1938). Van Schaik verwachtte, zoals eerder vermeld, dat het vergroten van de kennis over de berg, door publicaties of door bezoek aan de gangenstelsels, meer aandacht zou opleveren voor de bescherming van deze.²⁷ Naast Van Schaik waren er ook andere onderzoekers actief in de Sint Pietersberg. Er werd onderzoek gedaan naar de flora, naar de gangenstelsels op zich, en naar de fauna in en op de berg waarbij er vooral aandacht was voor de vleermuizen.²⁸

In de oorlog liepen de meeste onderzoeken door. Dit gold ook voor het onderzoek van de Commissie Sint Pietersberg van de planologische dienst provincie Limburg.²⁹ Deze, in 1938 opgerichte commissie, deed in opdracht van de gemeente Maastricht onderzoek naar de Sint Pietersberg zodat zij advies kon uitbrengen over de vraag “op welke wijze de ongerepte instandhouding van den Sint Pietersberg als centrum van ontspanning zoo veel mogelijk zou kunnen worden bevorderd”.³⁰ Het onderzoek resulteerde in het op 8 mei 1942 uitgebrachte rapport *De Toekomst van de Sint Pietersberg*. Dit rapport is een voorbeeld van een ontwikkeling die zich net voor de oorlog heeft ingezet. Men ging steeds meer belang hechten aan natuurschoon en men wilde dit beschermen. Dit leverde bij de Sint Pietersberg een probleem op, aangezien hij ook het afgraafgebied van de cementfabriek de ENCI was. Er zijn daarom in en rond de oorlogsjaren veel onderzoeken gedaan om het natuurschoon van de Sint Pietersberg aan te tonen. De algemene gedachte was, dat als men wist hoe bijzonder deze berg was, de ENCI minder snel en minder grote concessies en afgraafvergunningen zou krijgen voor de berg³¹.

Naast het landschapsschoon werd, waarschijnlijk om dezelfde reden, ook de cultureel-historische waarde van de berg geprezen. Bij het blijven afgraven van de berg zouden veel gangenstelsels met misschien wel waardevolle inscripties kunnen verloren kunnen gaan en de

---

²⁷ Het idee dat kennisvergroting bijdraagt aan de bescherming zien wij ook terug in bij de na-oorlogse Belgisch-Nederlandse Commissie ter bescherming van de Sint Pietersberg. Voor meer informatie hierover zie:

Want, W van der. (2010). *Evenwichtsstrijd op de Belgisch-Nederlandse grens: De Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie ter bescherming van de Sint-Pietersberg 1947-1994* [Bachelorscriptie Cultuurwetenschappen, Marble-Project]. Maastricht: Universiteit Maastricht.

²⁸ Voor meer informatie over het vleermuizenonderzoek zie het standaardwerk van Van Schaik en Bax, M. (2010) *De vleermuis heb ik in dank ontvangen. 100 jaar vleermuisonderzoek in de Sint Pietersberg; van benutting tot bescherming* [Bachelorscriptie Cultuurwetenschappen, Marble-Project]. Maastricht: Universiteit Maastricht.

²⁹ Archief, HCL, GAM, SHC VAH 718: Rapport van de Commissie St. Pietersberg, De Toekomst van den Sint Pietersberg.

³⁰ *ibidem*, p. 1.

³¹ *ibidem*

ENCI had al een tijdje haar oog laten vallen op de hoeve Lichtenberg en haar bijbehorende ruïne. Er werd dan ook hard gepreekt voor het behoud hiervan in het bovengenoemde rapport en in een aantal rapporten van na de oorlog (bijvoorbeeld door de Belgisch Nederlandse Wetenschappelijke Commissie ter Bescherming van de Sint Pietersberg³²). Maar ook natuurorganisaties, omwonenden en liefhebbers van de berg maakten zich sterk voor het behoud van de berg. (Nieste, 1996).

Dat de wetenschappelijke onderzoeken doorgang vonden in de oorlog was niet zo raar. De bezetter probeerde immers het gewone leven zoveel mogelijk in tact te houden. Al had het gemeentebestuur niet meer de kans om politieke beslissingen te nemen, gingen gemeentelijke onderzoeken die liepen door. Vermoedelijk werden deze onderzoeken, die zouden zorgen voor het behoud van de berg, juist aangemoedigd. Daarover meer in het volgende hoofdstuk.

---

³² Archief, HCL, GAM, 21.170A Collectie IR. D.C. van Schaik, inv nr. 14.

Hoofdstuk 3. De ENCI

De ENCI was bij de aanvang van de oorlog nog een kleine fabriek met een kleine groeve. Wel had zij al grootse plannen voor het afgraven van grote gedeelten van de Sint Pietersberg. Op 26 april 1939 had zij dan ook een omvangrijke vergunningsaanvraag ingediend en die werd, met enkele voorwaarden eraan verbonden, op 28 juli van dat jaar goedgekeurd. Volgens deze vergunning zouden de hoeve en de ruïne Lichtenberg en de zuidwand (zie figuur 3) binnen het afgraafgebied komen te liggen. In de voorwaarden van de vergunning stond onder meer dat de ENCI een overzicht moest geven hoe de Sint Pietersberg er uiteindelijk uit zou komen te zien als de ENCI klaar was met al haar afgravingen en dit plan moest zij uiterlijk 1 januari 1940 indienen. Dit werd nodig geacht omdat zo de aantasting van het natuurschoon ingeschat kon worden. Deze voorwaarde was een direct gevolg van de in hoofdstuk 2 genoemde trend, dat natuurschoon in die tijd als steeds belangrijker werd beschouwd en van de daaraan gerelateerde, op 18 februari 1939 in werking getreden nieuwe provinciale verordening ‘tot wering van inbreuken op natuurschoon door de afgraving of vergraving van terreinen’.³³ (Nieste, 1996, pp 50-51)

De vergunning die de ENCI in 1939 was toegezegd was in eerste instantie slechts geldig tot 1 januari 1940, omdat dan zou moeten blijken of het bedrijf van te voren haar visie over de afwerking van het terrein had kunnen presenteren.³⁴ De ENCI haalde deze termijn echter niet vanwege de ingewikkeldheid van de opdracht en kreeg tot twee maal toe uitstel, zodat zij uiteindelijk pas op 1 juli 1940 verplicht was haar plan in te leveren.³⁵ Inmiddels was de oorlog uitgebroken, wat het opstellen van een plan ook bemoeilijkt. In een brief aan de Stichting Limburg Landschap (een particuliere natuurbeschermingsvereniging die er eveneens op aandrong dat de ENCI een plan voor de toekomst presenteerde) van 12 juni 1940 legde zij haar lastige situatie uit. Zij miste namelijk op dat moment twee van haar directeuren; daarnaast schreef zij het volgende: “Omtrent den toekomst van het bedrijf in verband met de te verwachten staatkundige veranderingen kan men slechts gissingen maken”.³⁶ De ENCI vroeg dan ook wederom uitstel voor het inleveren van het plan en om een verlenging van de afgraafvergunning. Dit kreeg zij tot vier maal toe van Gedeputeerde Staten om stagnatie van het bedrijf te voorkomen. Op 4 April

---

³³ Archief, Bergarchief ENCI, doos afgraafvergunningen 1939-1950 Officiële stukken, stuk Historisch overzicht der afgraafvergunning.

³⁴ Ibidem, p. 3.

³⁵ Ibidem, pp. 3-4.

³⁶ Ibidem, pp. 4-5.

1941 kreeg de ENCI een bericht van de Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming waarin zij de opdracht kreeg onmiddellijk schriftelijk te verklaren dat de ruïne Lichtenberg niet werd afgegraven, op straffe van inname van de afgraafvergunning; wat zou resulteren in de stillegging van de fabriek.³⁷ De ENCI kon natuurlijk niets anders dan toegeven en daarmee was de eerste beperking van de afgraafvergunning van 1939 een feit (Nieste, 1996, p. 50). Verdere beperkingen volgden nog op 25 april 1941 in de vorm van een nieuwe vergunning.³⁸ In de oorlogstijd die volgde heeft de ENCI erg haar best gedaan om vergunningen te krijgen voor een groter gebied dan dat was vastgesteld in de vergunning van '41, maar ze slaagde er niet in meer dan een paar kleine concessies te verwerven. Het beleid van de overheid werd pas weer iets soepeler na de oorlog toen de vraag naar cement groot was vanwege de wederopbouw.

Bij de geschiedenis van de afgraafvergunningen speelde de hoeve en de ruïne Lichtenberg een aparte rol. Het was een van de grootste punten van het conflict tussen de ENCI en de overheid. De ENCI schreef al op 5 april 1939, dus nog voordat zij de eerder genoemde vergunningsaanvraag van 1939 indiende, een bericht aan het College van Burgemeester en Wethouders (B&W) waarin zij kennis gaf van haar voornemen om de hoeve en de ruïne Lichtenberg te slopen en om toestemming daarvoor vroeg.³⁹ Het College van B&W kreeg inzake deze kwestie advies van de Directeur van Bouw en Woningtoezicht. Zowel de ruïne, als de hoeve bleken te staan op 'de voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van Geschiedenis en Kunst'. Dit gaf het College van B&W het recht om drie maanden te wachten voordat zij moest reageren op het bericht van de ENCI (zodat er voldoende tijd was voor andere instanties om bezwaar te maken). Daarnaast adviseerde deze directeur de sloop toe te staan omdat de ENCI zonder deze uitbreiding niet meer aan de vraag naar cement zou kunnen voldoen en er geen toekomst zou zijn voor het bedrijf.⁴⁰ Deze visie op de kwestie speelde het College van B&W vervolgens door aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.⁴¹ Daarnaast schreef het aan de minister dat de hoeve en de ruïne Lichtenberg vanwege hun 'gevaarlijke' ligging op een steile helling toch niet te handhaven zouden zijn. Verder gaf het College kennis van zijn voornemen om de hulp

---

³⁷ Ibidem, p. 6

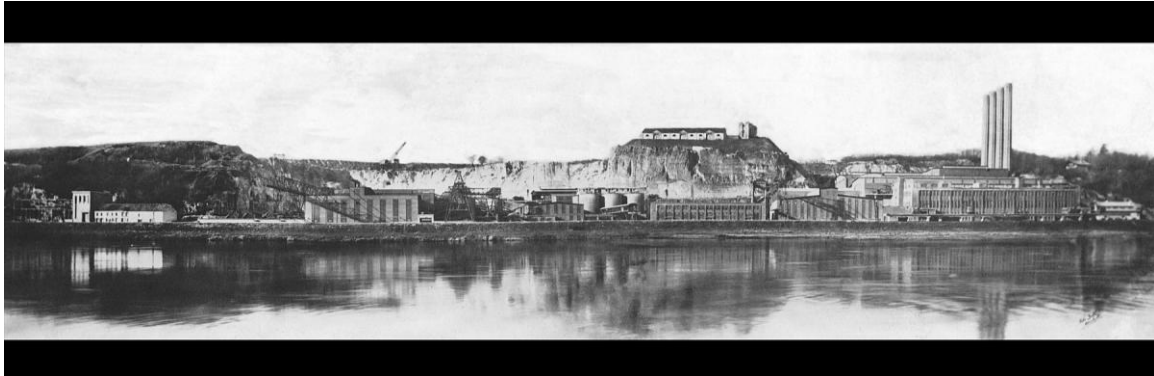
³⁸ Ibidem, p. 7

³⁹ Archief, HCL, EAN 1026 Advocatenkantoren van Oppen Durnstee te Maastricht, inv. nr 174: ENCI inzake uitbreiding ST. Pietersberg, Dossier Ruïne en Hoeve Lichtenberg.

⁴⁰ Ibidem, brief van Directeur van Bouw en Woningtoezicht aan het College van B&W dd. 13 april 1939.

⁴¹ Ibidem, brief van College van B&W aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dd. 21 april 1939

van Gedeputeerde Staten in te roepen met betrekking tot de ‘Provinciale verordening tot wering van inbreuken op natuurschoon door de afgraving of vergraving van terreinen’, zodat de sloop van de Lichtenberg, ondanks deze verordening, toch kon plaatsvinden. Dit geschiedde per brief van 21 april 1939.⁴² Daarnaast werd ook de Rijksmonumentenzorg⁴³ ingelicht.

Figuur 10: Vooraanzicht ENCI anno 1928 (Nieste, 1996, p.41) waarop goed de ‘gevaarlijke’ helling waarop de hoeve en ruïne Lichtenberg staan, te zien is.

Op 20 juni 1939 kreeg de ENCI haar sloopvergunning van de gemeente Maastricht⁴⁴; dit in ruil voor een, door de ENCI zelf voorgestelde, schadeloosstelling van f30.000,- wat in een afzonderlijk ‘fonds voor instandhouding van monumentale geschiedenis en kunst in de gemeente Maastricht’ werd gestopt. Aan de vergunning werd de voorwaarde verbonden dat op kosten van de ENCI de hoeve onder, door Monumentenzorg aan te wijzen, deskundig bestuur werd afgebroken en er een nieuwe hoeve gebouwd werd (op een andere locatie), waarin de door Monumentenzorg aan te wijzen elementen van de afgebroken hoeve verwerkt moesten worden. Deze voorwaarde had het College van B&W gesteld, in de hoop dat het dan, ondanks de provinciale verordening van 18 februari,⁴⁵ ook een afgraafvergunning voor het onderliggende terrein zou kunnen verlenen. De hoeve en de ruïne Lichtenberg werden blijkbaar ook tot natuurschoon gerekend; als de hoeve met oude elementen weer opgebouwd zou worden, zou de aanslag op het natuurschoon minder groot worden. De nieuwe sloopvergunning leverde onder andere protest op vanuit de Maastrichtse gemeenteraad, waarin werd gevraagd naar de motivatie

---

⁴² Ibidem, brief College B&W aan Gedeputeerde Staten Limburg, dd. 21 april 1939

⁴³ Ibidem, brief College B&W aan Directeur Rijksmonumentenzorg, dd. 6 mei 1939

⁴⁴ Ibidem, brief College B&W aan ENCI, dd. 20 juni 1939

⁴⁵ Ibidem, brief Schaepekens van Riepmst aan Peterus Regout, dd. 13 juni 1939 & brief ENCI aan College B&W, dd. 19 juni 1939)

van het besluit.⁴⁶ Ook de Commissie voor de Monumenten van de geschiedenis en kunst maakte bezwaar tegen de sloop.⁴⁷ Op officieel niveau maakt deze protesten niet veel uit, dat wil zeggen dat de vergunning werd niet ingetrokken, maar de protesten tegen de sloop hadden toch effect. De ENCI berichtte op 19 oktober 1939 aan het College van B&W dat zij nog niet tot de sloop van de Lichtenberg was overgegaan omdat deze zaak erg gevoelig lag.⁴⁸

Tot aan de oorlog leek het er op dat de ENCI, vanwege haar vergunning, op elk door haar gewenst moment kon overgaan tot de sloop van de hoeve en de ruïne. In de oorlog veranderde dit echter; deels door protesten en ook door de denkbeelden die er voor de oorlog al waren en deels door inmenging van het Duitse bestuur. Steeds meer instanties gingen zich met de kwestie bemoeien. Zo kwam de Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming (het vroegere Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap), toen hij er kennis van kreeg dat de sloop nog niet had plaatsgevonden, met de vraag of de ruïne niet alsnog behouden kon worden en kwam hij zelfs met voorstellen over hoe de ENCI kon uitbreiden zonder de sloop van de hoeve en de ruïne Lichtenberg.⁴⁹ Beauftragte Schmidt vroeg eveneens aan de ENCI uitleg over de situatie en waarom zij de sloop nodig achtte.⁵⁰ De sloopvergunning werd echter niet ongeldig door acties van een van bovengenoemde instanties maar door het besluit 0.550 van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht van 21 mei 1940.⁵¹ Hierin stond dat werken en gebouwen die als monument zijn aangemerkt niet gesloopt of veranderd mochten worden zonder toestemming van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg. Deze regel gold dus ook voor de ruïne en de hoeve Lichtenberg.⁵² De ENCI kwam pas te weten dat haar vergunning niet meer geldig was op 3 februari 1941 en beloofde in

---

⁴⁶ Ibidem, Uitreksel handelingen gemeenteraad, dd 8 november 1939

⁴⁷ Ibidem, Brief Commissie voor de Monumenten van de geschiedenis en kunst aan het College van B&W, dd. 6 oktober 1939

⁴⁸ Ibidem, brief ENCI aan College van B&W, dd. 19 oktober 1939

⁴⁹ Ibidem, brief Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming aan het College van B&W, dd 16 december 1940

⁵⁰ Ibidem, brief Beauftragte Schmidt aan ENCI, dd. 23 december 1940)

⁵¹ Archief, HCL, GAM, SHC VAH 718: Rapport van de Commissie St. Pietersberg, De Toekomst van den Sint Pietersberg, p. 5

⁵² Archief, HCL, EAN 1026 Advocatenkantoren van Oppen Durnstee te Maastricht, inv. nr 174: ENCI inzake uitbreiding ST. Pietersberg, Dossier Ruïne en Hoeve Lichtenberg. Brief van Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming aan College van B&W, dd. 21 december 1940

haar reactie op de brief van 4 april van de Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming de Lichtenberg niet af te graven.⁵³

De ontwikkeling dat landschapsschoon steeds belangrijker werd gevonden was er een die men niet alleen in Nederland zag. Het is niet verbazingwekkend dat ze ook tijdens de oorlog een grote rol bleef spelen aangezien zij perfect paste bij het nazistisch gedachtegoed van ‘Blut, Boden und Heimat’. Dit is bijvoorbeeld te zien aan een toespraak van NSB leider dhr. Mussert ter gelegenheid van het 100 jarig bestaan van de NSB, waarin hij spreekt over het belang van volkse kunst, cultureel erfgoed en natuurschoon in Nederland. In die redevoering, die vastgelegd werd in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, die werd aangetroffen in het ENCI-archief, staat het volgende:

“Sprekende over het bewaren van de oude cultuurgoederen moeten wij aanvangen met de liefde tot den bodem. Nergens spreekt den ziel van een volk sterker uit dan uit hetgeen wat zij van zijn bodem maakt. Terecht kunnen wij Nederlanders er trotsch op zijn wat wij van het landschap hebben gemaakt. Het Nederlandsche landschap in zijn schoonheid te behouden is het beginsel van alle wijsheid voor de volksche cultuur. De liefde tot den bodem is ons zo ingeschapen en daarom ook is het zoo uiterst noodzakelijk dat het nieuwe regiem zijn taak begint. (...) Het zal een slechte tijd worden voor diegenen, die de natuur, het landschapsschoon willen opofferen aan winstbejag. Heemschut zal straks een krachtige organisatie zijn in de Nederlanden. Van monumenten mag niets meer verloren gaan. Te veel is reeds verloren gegaan, waarvan spr. voorbeelden noemde. Over 20 jaar moeten de monumenten zijn hersteld en veilig gesteld”(*Nieuwe Rotterdamse Courant*, 1941, p. 2).

Het lijkt waarschijnlijk dat men bij de ENCI vermoedde dat haar vergunningen ook beperkt werden omdat dit paste in de ideologieën van de nazi's, of misschien vreesde dat dit in de toekomst het geval zou zijn, aangezien zij dit krantenartikel in haar archief bij de afgraafvergunningen heeft liggen en het laatste stuk (na (...)) van bovengenoemde passage is onderstreept.

Daarnaast bestaat er bij de ENCI het vermoeden⁵⁴ dat de nadruk op het natuurschoon ook als dekmantel diende voor het weigeren van de afgraafvergunningen om een andere reden,

---

⁵³ Archief, HCL, EAN 1026 Advocatenkantoren van Oppen Durnstee te Maastricht, inv. nr 174: ENCI inzake uitbreiding ST. Pietersberg, Dossier Ruïne en Hoeve Lichtenberg, Brief ENCI aan Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, dd. 21 april 1941

⁵⁴ Dit werd duidelijk in e-mailcontact wat ik had met dhr. Mergelsberg, Hoofd Kwaliteit & Proces bij de ENCI.

namelijk dat arbeidskrachten vrijgehouden werden voor de Duitse oorlogsindustrie. Dit zou wel kunnen kloppen als we kijken naar de economische politiek die nazi's voerde (Klemann, 2002).

Al in de loop van het jaar 1941 en zeker het jaar 1942 was het duidelijk dat Duitsland niet zonder meer zeker kon zijn van de overwinning. De economische politiek van het naziregime was tot dan toe geleid door Göring. Daarnaast was in Nederland ook het hoofd van het *Rüstungsamt*, generaal Thomas, verantwoordelijk voor het sturen van de economie hier te lande. Tot dan toe had het economisch leven in Nederland nog vrij normaal door kunnen gaan, vooral door grote industrieorders uit Duitsland. Met bestaande economische verhoudingen werd rekening gehouden en ook bedrijven, die niet direct voor oorlogsdoeleinden van belang waren bleven voor een groot deel bestaan. Gaandeweg werd echter duidelijk dat, wilde Duitsland nog een kans maken op de overwinning, alle middelen gebruikt moesten worden voor de oorlogsindustrie en het bevoorraden van troepen. Er ontstond echter een steeds groter tekort aan grondstoffen en arbeidskrachten in Duitsland. Thomas gaf via de *Rüstungsinspektion Niederlande* opdracht om de productie zoveel mogelijk te concentreren in een beperkt aantal bedrijven, waardoor efficiëntie werd vergroot en er arbeidskrachten voor Duitsland vrij zouden komen. (Klemann, 2002, H3)

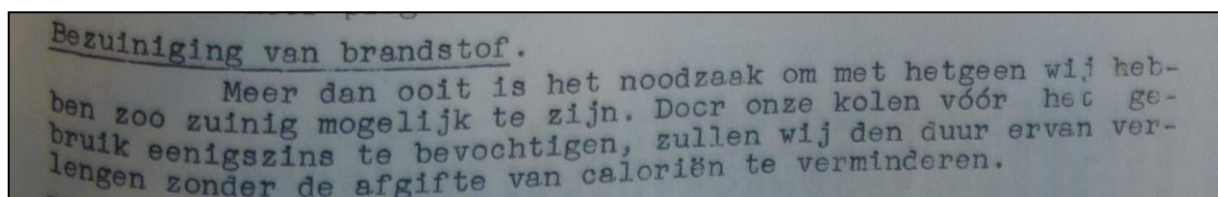
In 1941 had Hitler zelf opdracht gegeven tot een rationalisering van de economie. De aanpak hiervan door Göring, die een gebrek had aan organisatorisch talent en weinig economisch inzicht had en die vaak in de clinch lag met Thomas, verliep echter traag. In 1942 werd Albert Speer door Hitler aangesteld als *Reichsminister für Rüstung und Kriegsproduktion* en kreeg daarmee de leiding over de hele oorlogsindustrie. Personen als Göring en Thomas werden op een zijspoor gezet. De plannen waartoe de voormalige *Reichsminister für Bewaffnung und Munition*, Fritz Todt, al aanzet toe had gegeven (Nationaal archief, 2010), werden na diens dood (in 1942) door hem doorgevoerd. De aanpak van Speer was erop gericht de hele economische productiviteit in dienst te stellen van de oorlogsvoering. Door standaardisering en maatregelen die de efficiëntie bevorderden werd de productiviteit van bedrijven opgevoerd, terwijl minder grondstoffen en arbeidskrachten nodig waren.

Daarnaast zorgde Speer ervoor dat bedrijven die voor de oorlogvoering van weinig belang waren stilgelegd werden, zowel in Duitsland als in de bezette gebieden, zodat er arbeidskrachten vrij kwamen voor de oorlogsindustrie. Fritz Sauckel, door Hitler aangesteld als organisator van de *Arbeitseinsatz* kreeg opdracht “alle fehlende Arbeiter rücksichtslos aus den besetzten Gebieten zu rekrutieren“ . (Klemann, 2002, p. 83) In Duitsland zelf waren steeds meer soldaten nodig voor het front (Paape, 1969, p. 40), zodat vrijwel de hele mannelijke beroepsbevolking onder de

wapenen kwam (9,4 miljoen in begin 1942) (Klemann, 2002, p. 84). Hierdoor viel een groot gedeelte van de arbeidskrachten in de industrie weg, dat aangevuld moest worden uit de bezette gebieden. In het licht van deze veranderde economische politiek kan het weigeren van afgraafvergunningen aan de ENCI ook gezien worden als een manier om arbeidskrachten (die er bij uitbreiding natuurlijk nodig waren) te besparen voor werk in Duitsland. In tegenstelling tot de Maastrichtse Zinkwitfabriek (Klemann, 2002, p. 281) werd de ENCI niet gesloten. Cement zou namelijk ook van pas kunnen komen voor de bouw van militaire objecten. De ENCI deed, net als de meeste bedrijven in Nederland verwoede pogingen om zo veel mogelijk arbeiders te behouden, onder andere door het creëren van niet-noodzakelijke banen en door hen bezig te houden met schijnwerkzaamheden⁵⁵. Zo zette ze onder andere extra veel mensen in voor het aanpassen van de uit 1939 daterende uitbreidingsplannen aan de nieuwe situatie (Niessen, 1996, pagina 50).

Bij de ENCI werd in de oorlog dus niet alleen gewerkt. Dit blijkt ook uit de oprichting van de sportvereniging E.S.V. en uit het uitbrengen van de ENCI-Schakels (ENCI, 1941a). Dit werd beide opgestart in 1941, respectievelijk op 12 juni en in begin september. In de teksten van de schakels merk je nauwelijks dat er een oorlog gaande is. Er wordt met geen woord gerept over de bezetter, over een hulde aan Oranje of over een of andere vorm van verzet. Wel werden adviezen gegeven over hoe men in die tijd van schaarste het beste met bepaalde producten kon omgaan. Hieruit blijkt dat ook het gewone leven werd getroffen door de oorlog. Bij de een wat meer dan de ander.

Figuur 11: Instructie over het bezuinigen van brandstof

Verder stond de ENCI op het gebied van voorzieningen voor haar werknemers niet stil tijdens de oorlog. In 1939 was men al begonnen met het bouwen van een bomvrij archief in de berg, links naast het toenmalige hoofdgebouw, waar tevens een schuilgelegenheid zou komen

---

⁵⁵ Interview Jo Morreau (07-05-2010): Bij de ENCI werkten destijds veel te veel mensen. Er was toen voor het eerst een maatschappelijk werkster bij de ENCI die ervoor zorgde dat er zo min mogelijk overbodige mensen werden geroofd door de *Arbeitseinsatz*. Er stonden onder andere pingpongtafels om ze bezig te houden.

voor het personeel en omwonenden. ook had een aparte voedseldistributiedienst voor haar personeel (ENCI, 1941b; Nieste, 1996).

De eerste ENCI-Schakels zijn slechts gemaakt door en voor beambten. Dat de arbeiders nog geen toegang hadden tot het blaadje, kwam volgens de heer Nieste (1996, p. 93) “Ten eerste wegens gebrek aan papier; ten tweede omdat voor de uitgave geen toestemming is gevraagd, zoals in die tijd door de bezetter wordt verlangd”. De illegaliteit blijkt echter niet uit de inhoud van de ENCI-Schakels. Hier staat nergens aangegeven dat het bestaan van het blad stilgehouden moest worden en ook de verdere inhoud van het blad kun je niet betitelen als anti-Duits of pro-Hollands (overigens vond men ook in de Schakels geen pro-Duitse uitspraken). Als een daad van verzet kan het uitbrengen van de ENCI-Schakels dan ook niet gezien worden. Door het incident met het springstoffendepot werd wel beweerd dat een van de ENCI-medewerkers steun aan het verzet had verleend.

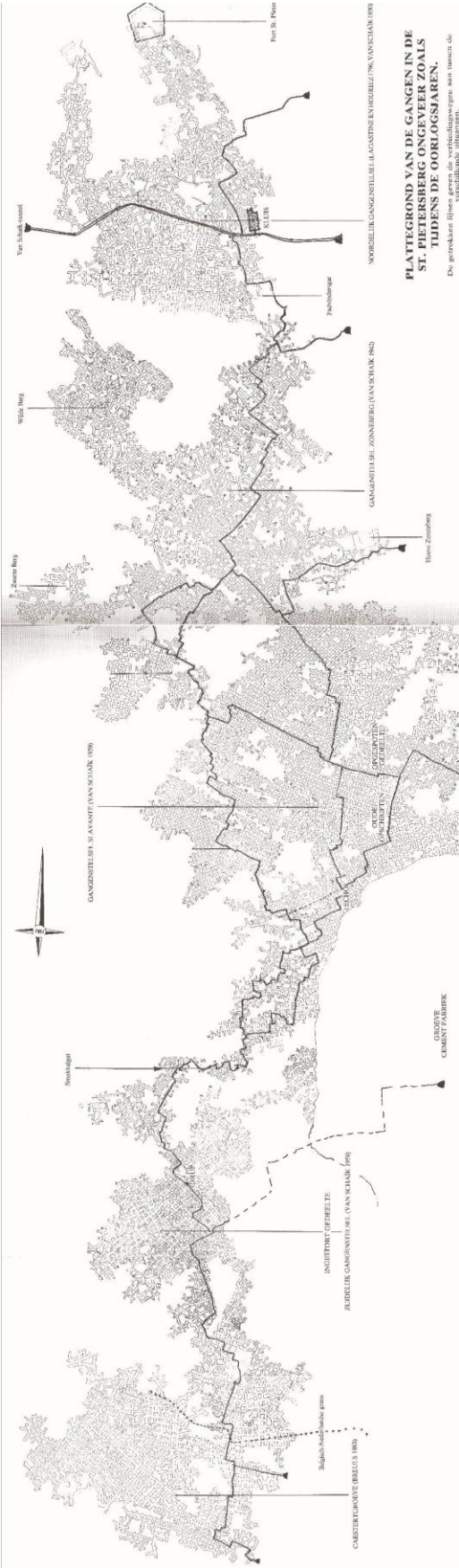
Na een overval op het springstoffendepot op 4 juni 1944, waarbij slechts weinig werd buitgemaakt, kwam er in opdracht van de Duitse *Sicherheitsdienst* volledige bewaking bij het depot. Dit hield in dat er tussen 22.00 uur en 6.00 uur steeds een persoon op wacht moest staan en op zon- en feestdagen de hele dag. Ondanks deze regeling was er op 6 augustus van dat jaar weer een overval. Deze keer was het de Witte Brigade (een Belgische verzetsorganisatie) die de overval pleegde. Zij kwamen met een grote groep en met geweren rond twintig voor één ’s nachts aan en zij overmeesterden de bewaker dhr. Delvoux. De buit was dit keer erg groot: “259 kilogram springstof, 10.032 stuks lonten met slaghoedjes, 200 elektrische slaghoedjes, nog eens 185 meter lont en een elektrisch schietapparaat”(Morreau, 2004, p. 11). Om twee uur ’s nachts kwam een andere ENCI medewerker, Dhr. Schepers, dhr. Delvoux aflossen van zijn dienst. Ook hij werd onder schot gehouden en gekneveld door de brigade en wist de overval dus ook niet tegen te houden. Na de oorlog werd er gezegd dat deze heer Schepers helemaal niet zo’n onschuldig slachtoffer was van de overval als eerst was gedacht. Dhr. Schepers had in de Eerste Wereldoorlog in het Belgische leger gediend en had daardoor ook een hartgrondige hekel aan de bezetter (Morreau, 2004, pp. 10-11).

“In de laatste weken van de bezetting vlogen in België spoorlijnen en bruggen in de lucht dankzij de springstof van de ENCI. Na de bevrijding bleek, dat Schepers met de “Witte Brigade”had samengewerkt. Hij had er zelfs op aangedrongen om hem te knevelen. Toen voor het eerst na de oorlog weer carnaval werd gevierd stond Cornelis Schepers “gekneveld” op een praalwagen als eerbetoon aan die eenvoudige man die zijn rekening

uit de Eerste Wereldoorlog in de Tweede Wereldoorlog had weten te vereffenen”
(Morreau, 2004, p. 11).

Hoofdstuk 4. De tocht door de gangen

Figuur 12:
De smokkelroute door de gangenstelsels van de Sint Pietersberg

Door de gangen van de Sint Pietersberg werd al eeuwenlang gesmokkeld. Meestal ging het hierbij om genotsartikelen als koffie, drank, sigaretten en dergelijke. In de Eerste Wereldoorlog was er in België een grote vraag naar koper. Dit werd dan ook veelvuldig gesmokkeld ondanks de neutraliteit van Nederland. Aangezien dit smokkelen in voorgaande tijd altijd makkelijk en weinig risicovol was gebleken was het niet vreemd dat dit ook werd gedaan in de Tweede Wereldoorlog. Omdat Maastricht aan België grenst waren er veel plaatsen waar men de grens over kon gaan. In de loop van de oorlog werd er, zoals in hoofdstuk 1 al wordt gezegd, bij de meeste grensovergangen steeds strenger gecontroleerd. De route door de Sint Pietersberg werd echter ongemoeid gelaten. (Int. Morreau, 07-05-2010)

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden er net als in de Eerste materialen gesmokkeld, maar wel veel minder dan in de Eerste Wereldoorlog. Van kopersmokkel was er nauwelijks sprake omdat zowel aan de Nederlandse als aan de Belgische kant de Duitsers zich dit toch zouden toe-eigenen. Wel werden er nog steeds genotsartikelen gesmokkeld en af en toe ook een brief of een pakketje voor het verzet in België. Dit was niet zo raar omdat in België, anders dan in Nederland, sinds het distributiesysteem was ingesteld, toch nog een aantal producten gewoon te koop waren. (Int. Morreau, 07-05-2010; Canvas, 04-05-2010)

Naast materialen werden er ook personen door de berg gesmokkeld in de Tweede Wereldoorlog. Dit waren mensen die door de bezetter werden gezocht namelijk Joden, geallieerde piloten, Belgische(Waalse) en Franse krijgsgevangenen (Cammaert, 1994). Het is onbekend of verder nog andere groepen mensen die voor de bezetter op de vlucht waren (studenten, Nederlandse oud-militairen die het risico op krijgsgevangenschap liepen, gezochte verzetsstrijders, etc.) door de gangen van de Sint Pietersberg zijn geloodst. De vlucht naar België had voor de verschillende vluchtelingen verschillende voordelen. Voor Belgische krijgsgevangenen betekende de doortocht dat zij weer terug thuis waren. Voor de Franse krijgsgevangenen betekende het dat zij zich nu op Franstalig gebied bevonden en dus onopvallend hun thuis konden bereiken (Cammaert, 1994, p.130; Int. Morreau, 07-05-2010). Aangezien Nederlandse oud-militairen, studenten en verzetsstrijders in Nederland gezocht werden was België een ideale plaats om een tijd onder te duiken (Int. Morreau, 07-05-2010).

Voor de geallieerde piloten was de reis naar veiligheid niet afgelopen na de tocht door de Sint Pietersberg. Zij moesten proberen om vanuit België via Frankrijk, Spanje te bereiken en vanuit daar met de boot terug te gaan naar Engeland. In Nederland en Vlaanderen was het lastig voor deze piloten om een schijnidentiteit aan te nemen vanwege hun taal. Eenmaal in Wallonië (en in Frankrijk ook) kon men de bezetter makkelijker misleiden met een geveinsd Frans accent

aangezien de meeste Duitsers geen Frans konden verstaan (Int. Morreau, 07-05-2010). Wat bij deze gevaarlijke onderneming hielp, – het was een lange reis die de piloten moesten afleggen door bezet gebied waarbij zij telkens het risico liepen om opgepakt te worden door Duitse militairen of de SD – was dat het verzet in België over het algemeen erg goed georganiseerd was. (Int. Morreau, 07-05-2010; Bronzwaer, 2010)

Joodse mensen vluchtten ook via België om vervolgens het neutrale Zwitserland of Spanje proberen te bereiken. In samenwerking tussen de Maastrichtse en Belgische verzetsgroepen werd dan in België een eerste onderduikadres geregeld voor de vluchtelingen waar vanuit de mensen verder konden vluchten (Bronzwaer, 2010, p. 222). Enkele probeerde ook onder te duiken in Maastricht zelf maar dit was moeilijk.

“In Maastricht waren die mogelijkheden niet erg groot. Enkele particulieren en kleine netwerken boden joden een schuilplaats, maar ook hiervan was het aantal zeer beperkt. Dat doet overigens niets af aan de betekenis van het werk, met risico voor eigen leven, dat de jodenredders te Maastricht hebben verricht.

In Luik was daarentegen op dit punt de situatie totaal anders. In de eerste plaats waren er twee grote organisaties actief: het netwerk van Albert Van den Berg en de lokale afdeling van het Comité de Défensé des Juifs. In de tweede plaats is het opvallend dat beide groepen veelal de hulp inriepen van kloosters, kindertehuizen en scholen. In Zuid-Limburg gebeurde dit slechts incidenteel. In aantallen betekent het dat in Maastricht hooguit enkele tientallen joden in de stad zelf konden onderduiken. In de regio Luik waren dat er meer dan duizend: volwassenen zowel als kinderen” (Bronzwaer, 2010, p. 263).

In Maastricht waren er verschillende verzetsgroepen, vriendenclubjes en individuen die de smokkelroutes van de Sint Pietersberg gebruikten om vluchtelingen veilig de Belgische grens over te brengen. Een van de meest bekende personen is de heer W.C.L. van Schaik, zoon van ingenieur D.C. van Schaik, die tijdens de oorlog een jaar of 20 was. Willem van Schaik heeft volgens zijn eigen geschriften veel mensen door de berg geholpen samen met zijn vrienden Ferdinand Tripels, Leo Welters en Guus Knols. Hij heeft onder meer een stuk over het smokkelen tijdens oorlog gepubliceerd in het standaardwerk *De Sint Pietersberg* (Schaik, 1983), maar er is ook een boek verschenen, *Ondergronds Verzet* (Valkenburg, 1994) dat geheel gewijd was aan zijn smokkelwerkzaamheden. Dit beschrijft zijn activiteiten zeer gedetailleerd en stelt de lezer op de hoogte van de spanning en angst die hiermee gepaard ging. In dit boek vertelt hij over 15

verschillende mensen die hij, weliswaar met de hulp van zijn vrienden of van zijn vader, door de berg heeft gesmokkeld. De meesten van hen waren Joden, maar in het rijtje zijn ook twee Franse krijgsgevangenen en een piloot. Naast het helpen van de vluchtelingen heeft de vriendengroep van Wim ook enige materialen gesmokkeld. Daarbij ging het overigens niet altijd om dingen die een doel in het verzet hadden; een keer hebben ze ook spullen gesmokkeld voor een bruiloft (Valkenburg, 1994, p. 104).

Wim heeft los van zijn vriendengroep ook onder andere gewerkt met de in hoofdstuk één genoemde verzetsgroep Dresen.

“Ir. W.C.L. van Schaik uit Maastricht kende dit labyrint als zijn broekzak. Hage benaderde hem – anoniem – met de vraag of het mogelijk was vluchtelingen die extra risico’s liepen zoals “piloten” en joden door de berg van Nederland naar België te gidsen. Dat kon en gedurende de volgende bezettingsjaren hielp Van Schaik in opdracht van diverse illegale werkers en groepen joden en “piloten” op hun tocht naar België. Hij was trouwens niet de enige die deze grensovergang benutte. In plaatselijke smokkelaarskringen wist men er vanzelfsprekend ook van”(Cammaert, 1994, p. 97).

D.C. van Schaik heeft naar eigen zeggen de smokkelroute tijdens de oorlog beschikbaar gehouden (zie hoofdstuk twee) en volgens zijn zoon heeft hij ook wel mensen door de berg gesmokkeld (Valkenburg, 1994, p. 95).

Naast de groep van Wim waren er ook andere vriendenclubjes die zich bezig hielden met het smokkelen tijdens de oorlogsjaren. Een van die groepen was de “vleermuizenclub”. Deze groep bestond uit jonge leden die twaalf á dertien jaar oud waren toen de oorlog uitbrak. Dit waren allemaal jonge avonturiers waarbij de spanning van het grotlopen diende als een vorm van ontspanning (Canvas, 04-05-2010). Het smokkelen van mensen is slechts één maal, door één persoon uit die club gedaan. Marcel Bex, een van de leden van de vleermuizenclub, heeft toen in opdracht van de voor de ENCI werkende vader van het lid Henri Ceha, een persoon naar België geloodst (Henri Ceha, 2009, p. 4). De club heeft wel veel materiaal door de berg gesmokkeld, zoals brieven en sigaretten. Naast het smokkelen hebben de leden van de vleermuizenclub ook andere dingen op hun naam staan. Zo beweert Henri Ceha dat zij, een groepje jongens van 14 á 15 jaar oud, de eerste overval op het springstoffendepot van de ENCI, genoemd in hoofdstuk 3, hebben gepleegd en daarna waardevolle informatie hebben doorgegeven aan de Witte Brigade in Caestert zodat zij haar grote overval kon plegen (Henri Ceha, 2009, p. 4).

Ook de groep-Blok (belastinggroep Maastricht) maakte kort gebruik van de smokkelroutes van de Pietersberg. De Sint Pietersberg was niet de eerste route die zij gebruikte. Het was een van de alternatieve routes die in gebruik werd genomen begin 1944 toen de oorspronkelijke route (via Caberg) niet meer voldeed (Cammaert, 1994, p. 335). “De route door de St. Pietersberg kon al spoedig niet meer worden gebruikt; de Duitsers sloten de berg in de loop van april 1944 hermetisch af” (Cammaert, 1994, p. 336). Anders dan de groep-Dresen maakte de groep-Blok geen gebruik van de diensten van Willem van Schaik. Zij hadden namelijk dhr Jan Eleveld in hun midden. Deze kende de berg vrijwel even goed als de heer Van Schaik en hij was zelfs een van de bewakers van de Rijkskluis in het Noordelijk Gangenstelsel. De groep-Blok werkte op deze route samen met de Belgische verzetsgroep B.N.B. (Belgische Nationale Beweging) die aan de Belgische grens de vluchtelingen opving en hun verder hielp. In totaal hielp de groep zo’n 16 piloten via de Sint Pietersberg de Belgische grens over (Cammaert, 1994, p. 337).

Er zijn verschillende ingangen waar men de gangenstelsels van de Sint Pietersberg binnen kan gaan. Hierdoor waren er ook verschillende smokkelroutes mogelijk. Echter, bij al deze routes maakte men gebruik van dezelfde noord-zuid doorgang aangezien er maar één doorgang tussen de Nederlandse en de Belgische stelsels was. Omdat er al eeuwen door de berg werd gesmokkeld had deze noord-zuid doorgang de passende naam ‘het smokkelgat’ gekregen. De Maastrichtse verzetsorganisaties die gebruik maakten van de berg hadden hun contacten bij de Belgische verzetsorganisaties (Int. Morreau, 07-05-2010; Cammaert, 1994). Het was dan ook bijna altijd zo dat de ondergrondse tocht van te voren was afgesproken met ‘de overkant’, zodat de vluchteling(en) in België verder geholpen konden worden door Belgische verzetsmensen. Nieuwe persoonsbewijzen kregen de vluchtelingen in de ondergrondse gangen zelf⁵⁶. Daar konden ook de Joden hun Jodenster achterlaten bij hun gidsen. Ondergronds kregen sommigen van de vluchtelingen nieuwe kleding waarmee ze minder opvielen. In Klein-Ternaaien (Petit Lanaye) waren een aantal cafés die connecties hadden met het verzet. Hier konden de vluchtelingen verder geholpen worden. Daarnaast was bij Ternaaien een boerderij waar vluchtelingen wel eens tijdelijk rondliepen gekleed als knechten. Vervolgens ging de reis verder met de fiets naar Visé

---

⁵⁶ Belgische persoonsbewijzen waren, in tegenstelling tot Nederlandse, redelijk makkelijk te vervalsen. Met deze was er bijvoorbeeld een mogelijkheid voor de Nederlandse joden zich te bewegen onder een niet-joodse schuilidentiteit. (Int. Morreau, 07-05-2010)

tussen het woon-werkverkeer door of met de bus naar Luik. (Canvas, 2010; Int. Morreau, 07-05-2010)

De verhalen over de mensensmokkel door de Sint Pietersberg tijdens de oorlog behoren tot een van de meest spectaculaire van alle over de berg. Dit was het eerste onderwerp waarover ik las toen ik mij ging verdiepen in de berg en de Tweede Wereldoorlog. De sensationele verhalen hierover roepen echter op een tweetal punten discussies op. Ten eerste zijn er veel verschillende meningen over de intensiteit en het belang van deze smokkel door de Sint Pietersberg, ten tweede wordt er verschillend gedacht over de kennis van de bezetter over deze kwestie. De intensiteit van de mensensmokkel wordt volgens sommige schromelijk overdreven. De Maastrichtse historicus Paul Bronzwaer⁵⁷ heeft het zelfs over een ‘mythologisering’ van de smokkel, waar vooral wijlen Wim van Schaik⁵⁸ zich schuldig aan zou hebben gemaakt.⁵⁹ Velen zijn het met Bronzwaer eens dat Van Schaik wel eens zou kunnen overdrijven, vooral over zijn eigen rol in de smokkel. Zeker naarmate dat hij ouder werd (Int. Morreau, 07-05-2010; Int. Silvertant, 14-07-2010). Jo Morreau, lid van de Stichting Oud Sint-Pieter, die zich verdiept heeft in de geschiedenis van de Sint Pietersberg tijdens de Tweede Wereldoorlog en daarover ook een aantal artikelen heeft gepubliceerd, deelt die mening, maar doet daarbij, anders dan Bronzwaer, niets af aan het belang van de smokkel aldaar. Over de intensiteit van de smokkel kun je volgens hem niets zeggen, omdat niet iedereen die zich met mensensmokkel bezighield bijhield hoeveel mensen er gesmokkeld werden. Volgens hem zullen het geen zeer kleine of grote aantallen zijn geweest. Daarnaast is hij van mening dat de smokkelroute een logische route was omdat men hier ongezien over de grens kon gaan. De Duitsers controleerden immers de ondergrondse doorgang niet (Int. Morreau, 07-05-2010). De heer Jaquo Silvertant, historicus die onder andere onderzoek heeft gedaan naar de rol van Zuid-Limburgse mergelgroeves in het Duitse oorlogsplan, is juist van mening dat de Sint Pietersberg een onlogische plaats was om de grens over te steken. Als men eenmaal de berg was door gekomen bevond men zich in een streng gecontroleerd gebied in België. Zo had je in de directe omgeving van Klein Ternaaien een aantal objecten dat voor Duitsland van militair belang was, namelijk de sluis van Lixhe, Fort Eben-Emael en de bunker van Vroenhoven. Op deze plaatsen waren veel Duitse soldaten aanwezig en daardoor was de kans dat je gepakt werd erg groot (Int. Silvertant, 14-07-2010).

---

⁵⁷ Schrijver van onder meer *Maastricht en Luik bezet* (2010) waarvan ik in deze scriptie veelvuldig gebruik heb gemaakt.

⁵⁸ Die ik, tot mijn spijt, niet meer heb kunnen spreken voor zijn overlijden.

⁵⁹ Dit sprak hij uit tijdens een recente Historisch Café avond (22 april 2010) van het LGOG (het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap).

Ook Bronzwaer vindt de route door de Sint Pietersberg als vluchtroute niet voor de hand liggen, vooral omdat het smokkelgat een hoge nauwe doorgang was, waar mensen (volgens hem) moeilijk doorheen konden komen.⁶⁰

Figuur 13: Het Smokkelgat

Het tweede discussiepunt is dat over de kennis die de bezetter wel of niet had over de smokkel door de Sint Pietersberg. Wim van Schaik beweert dat de Duitsers niet op de hoogte waren van de smokkel door de berg. Zijn vader en de gidsen van de ENCI zouden de bezetter om de tuin hebben geleid hierover en zouden de bezetter bang hebben gemaakt voor te gangen

---

⁶⁰ Om door het smokkelgat te kruipen moest men namelijk eerst een aantal meter omhoog klimmen (het ene stelsel lag hoger dan het ander) en het gat zelf was meer een kleine doorgang waar men slechts over de vloer kruipend doorheen kon (zie figuur 12).

door te zeggen dat het instortingsgevaar in de gangen heel groot was. Morreau is van mening dat dit kan kloppen. (Int. Morreau, 07-05-2010; Valkenburg, 1994)

Volgens Silvertant klopt dit verhaal niet. De Duitsers beschikten over minimale dezelfde kennis van groeves als D.C. van Schaik zelf. Zij hadden genoeg ervaren mijnbouwingenieurs om te kunnen beoordelen of er instortingsgevaar in de groeves was of niet. Bovendien hadden zij gedetailleerde kaarten van de Sint Pietersberg, die zij onder andere hadden gekregen via Van Schaik senior zelf. Volgens Silvertant waren de Duitsers wel degelijk op de hoogte van de smokkel door de berg, maar de arbeidscapaciteit die nodig was om de gangen te controleren was te groot in verhouding tot het aantal mensen dat zij dachten dat hierdoor zou kunnen ontsnappen. Bovendien was er een gereede kans dat deze mensen sowieso werden opgepakt als zij aan Belgische zijde waren. (Int. Silvertant, 14-07-2010).

Zelf ben ik van mening dat de mensensmokkel door de Sint Pietersberg wel van belang is geweest aangezien er ook gebruik gemaakt werd van het smokkelgat door twee van de belangrijkste verzetsorganisaties (Cammaert, 1996). Het enige dat je met zekerheid kunt zeggen over het aantal mensen dat hier tussen mei 1940 en september 1944 over de grens is gebracht, is dat dit aantal niet te achterhalen is. Als het klopt dat de groep- BLOK alleen al zestien piloten door de berg heeft gesmokkeld in tijdsbestek van amper 4 maanden (Cammaert, 1994, pp. 336-337), dan lijkt een totaal aantal van 25 mensen dat door Bronzwaer in zijn boek *Maastrichtenaren en de Tweede Wereldoorlog* (1994) wordt genoemd, onwaarschijnlijk. Van de andere kant lijkt het ook onwaarschijnlijk dat er erg grote aantallen via deze route zijn gevlucht naar België als je de bezwaren van dhr Silvertant serieus neemt. Ik ben geneigd Silvertant te geloven dat de Duitsers wel degelijk op de hoogte waren van de smokkelroute aangezien Silvertant zijn mening grotendeels baseert op archiefstukken van de Duitsers zelf en niet op louter uitspraken van betrokkenen.

Zoveel jaar na dato is het niet anders mogelijk dan dat romantisering van de verhalen het beeld van de werkelijkheid vertroebelen, zeker in kwesties met betrekking tot de oorlog. Aangezien er maar weinig bronnen over deze smokkel zijn en de bronnen die er zijn veelal gebaseerd zijn op (waarschijnlijk geromantiseerde) herinneringen zal er nooit exact achterhaald kunnen worden wat zich op dit gebied in de Sint Pietersberg heeft afgespeeld.

Hoofdstuk 5. Onder tientallen meters kalksteen en dekgrond

Behalve als smokkelroute werden de gangen van de Sint Pietersberg in het verleden vaker gebruikt als schuilplaats door mensen op de vlucht voor oorlogsgeweld en dergelijke⁶¹. In de Tweede Wereldoorlog werd de berg ook als schuilplaats gebruikt. Het waren echter niet alleen mensen die beschermd werden door de berg. Er werd namelijk een Rijkskluis gebouwd in de Sint Pietersberg ter bescherming van waardevolle Nederlandse kunstschaten. Ook heeft een grote groep mensen zich ‘legaal’ (dus met medeweten van de bezetter) in de berg schuilgehouden. Een gedeelte van het Noordelijk Gangenstelsel diende als luchtalarmshuilplaats⁶² voor de inwoners van Maastricht die het dichtsbij de bruggen woonden (zij liepen het meeste gevaar bij luchtaanvallen) (Int. Silvertant, 14-07-2010). Daarnaast werd een groot gedeelte van het stelsel Zonneberg en een deel van het Noordelijk stelsel tegen het einde van de oorlog ingericht als evacuatiecentrum waarin een gedeelte van de bevolking van Maastricht kon schuilen tegen eventuele bombardementen van de geallieerden tijdens de bevrijding. Verder heeft zich nog een aantal personen ‘illegaal’, in de betekenis van: zonder medeweten van de bezetter, in de berg schuilgehouden.

De Rijkskluis

In 1941 was men begonnen met het bouwen van de Rijkskluis in de Sint Pietersberg. Eerder had men ook al in de duinen kluizen gebouwd voor het opbergen van kunstschaten. Dit werd gedaan omdat kunst niet langer veilig was in musea, niet vanwege de bezetter, hoewel het bekend is dat deze kunstschaten heeft geroofd (Jong, 1974, p. 1048n), maar omdat, als er luchtaanvallen kwamen de musea ook geraakt zouden kunnen worden en daarmee zouden hun collecties verloren gaan. Deze dreiging werd door de Nederlandse regering al gezien als een reële dreiging vóór dat de oorlog überhaupt begonnen was. Dit blijkt uit het rapport *Bescherming van Kunstwerken tegen oorlogsgevaaren* uit 1938⁶³ dat door de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg aangeboden werd aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap. De dreiging van een

---

⁶¹ In de slag om de Sint Pietersberg met Frankrijk in 1749 hielden zich, naar verluid, negen maanden mensen schuil in de berg als vluchtelingen voor het oorlogsgeweld. Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg. inv. nr. BA RH 32/v2313. Daaruit: Vorerkundung von Hohlräumen bei Maastricht zwecks bombengeschützter Unterbringung kriegswichtiger Betriebe, p. 6.

⁶² Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg. inv. nr. BA RH 32/v2313. Daaruit: Anlage 1 zu Az. 39 Geol 10g, Br. B. Nr. 1535/43 (Gutachten 169) [kaart Noordelijk Gangenstelsel en haar functies].

⁶³ Archief, HCL, GAM, secr. 1+2, doos 1661, -1.782 bescherming bevolking en objecten tegen (oorlogs-) geweld, inv. nr. 07 bescherming kunstschaten, archieven en monumenten bij luchtaanvallen. Uit het archief blijkt dat deze gids tot op gemeentelijk niveau richtlijnen bood en dat deze daardoor ook naar gemeenten werd toegezonden. Dit verklaart tevens de aanwezigheid van dit stuk in het HCL.

wereldoorlog wordt in dit rapport zeer serieus genomen en het pleit dan ook voor bescherming van Nederlands' mooie, maar ook kwetsbare kunstwerken, monumenten en archiefmateriaal in het geval van een luchtaanval. Er wordt in beschreven hoe men deze bescherming zou moeten aanpakken en er wordt een lijst gegeven van de monumenten die beschermd zouden moeten worden. Per gemeente en soms zelfs per museum zou beslist moeten worden waar de kunstwerken het beste bewaard konden blijven. Dit kon in de schuilkelders van de musea zelf, als zij die ten minste hadden, of bijvoorbeeld in de kelders van nabijgelegen gemeentehuizen, kerken, kloosters en kastelen. Zo ontvingen de musea en het archief in Maastricht op 24 augustus 1938 een bericht van de wethouder van onderwijs met de volgende tekst "Ik heb de eer u hierbij ter kennismaking te doen toekomen een uittreksel uit het luchtbeschermingsplan van Maastricht ten aanzien van het hoofdstuk "Bescherming van Musea en Kunstschaten".⁶⁴ De bedoeling was dat de verschillende inrichtingen toen al plannen gingen maken over hoe ze hun materiaal moesten beschermen.

Voor de kunstschaten van de belangrijke musea, zoals het Rijksmuseum, had men andere plannen. Hier zou een speciale grote rijkskluis voor gebouwd worden in de duinen van Noord-Holland. Op 24 augustus 1939 werd vanwege grote internationale spanningen de voormobilisatie in Nederland afgekondigd. Dit betekende ook dat nu de plannen voor de bescherming van de kunstwerken in werking moesten treden. De Rijkskluis was echter nog niet helemaal voltooid, dus de schatten van het Rijksmuseum moesten kort elders ondergebracht worden. In de eerste Rijkskluis hebben de kunstwerken niet lang gelegen. Er werden in Zandvoort en in Heemskerk ook kluisen gebouwd. Aangezien de eerste kluis te klein was, werden de kunstwerken uit deze kluis verplaatst naar de kluis in Heemskerk, toen die op 11 november 1940 klaar was. (Rousseau & Wijnen, 2008; Baard, 1946)

Tijdens het bouwen van de kluis in Heemskerk – de bouw was op 11 april 1940 van start gegaan – vielen de Duitsers ons land binnen. Ondanks dit veranderde het beleid voor de kunstschaten niet. De bezetter had er belang bij dat de Nederlandse kunstwerken onbeschadigd bleven. Er waren namelijk plannen om na de oorlog een groot museum te bouwen met Germaanse Kunst en men wilde de werken uit het Rijksmuseum hier ook graag bij hebben (Rousseau & Wijnen, 2008; Canvas, 2010). Oude meesters werden als 'goede kunst' beschouwd, anders dan de moderne kunst die als 'Entartete Kunst' beschouwd werd en waarvan het bestaan aan de Joden toegeschreven werd (Chilvers & Graves-Smith, 2010).

---

⁶⁴ Archief, HCL, GAM, secr. 1+2, doos 1661, -1.782 bescherming bevolking en objecten tegen (oorlogs-) geweld, inv. nr. 07 bescherming kunstschaten, archieven en monumenten bij luchtaanvallen.

De Kluis in Heemskerk voldeed tegen het einde van 1941 ook niet meer. De Duitsers waren namelijk bang dat de kuststrook zou worden aangevallen door Engeland en lieten het hele gebied ontruimen. Daarom werden er twee nieuwe Rijkskluisen gebouwd waarvan één in de Sint Pietersberg en de andere in Paaslo (Rousseau & Wijnen, 2008; Baard, 1946). Al in 1938 werd de Sint Pietersberg geopperd als eventuele locatie voor een Rijkskluis, maar hier werd in eerste instantie vanaf gezien (Rousseau & Wijnen, 2008, p.25). De Sint Pietersberg werd als ideale locatie gezien omdat de berg een natuurlijke bescherming bood tegen luchtaanvallen en omdat er ook 's winters aan de Kluis kon worden gebouwd. Anders dan op andere plekken in Nederland voor het 's winters niet in de berg. De gangen in de berg hebben namelijk een constante temperatuur van ongeveer tien graden. (Rousseau & Wijnen, 2008; Baard, 1946, p. 38)

De Rijkskluis werd gebouwd aan de Van Schaik tunnel in het Noordelijke Gangenstelsel, mede omdat door de tunnel het transport van de kunstwerken vrij gemakkelijk zou gaan. Voor het bouwen van de Kluis moest men ongeveer 1340 kubieke meter mergel uitkappen. Hierin werd een betonnen bunker gebouwd met muren van een halve meter dik en een plafond van één meter dik. Daar boven lag dan nog dertig meter aan mergel en dekgrond. De toegangsdeur naar de Kluis was van twintig centimeter dik massief staal. De kluisruimte had een L-vorm en om binnen te komen moest men eerst door de suppoostenruimte. Naast de kluisruimte en de suppoostenruimte was er ook nog een ruimte voor de marechaussee, die de kluis en de tunnel moest bewaken; een technische ruimte waarin onder andere het klimaat van de Kluis werd geregeld; een rondgaande galerij die de eerste beschermgordel rondom de Kluis vormde; en een dieselruimte, die voor energie kon zorgen als de stroom in Maastricht uitviel (de klimaatinstallatie en de andere elektrische systemen van de Kluis waren allemaal aangesloten op het elektriciteitsnet van Maastricht). (Rousseau & Wijnen, 2008, pp. 25-33)

De Kluis werd streng bewaakt. Nog voordat je bij de marechaussee kon komen werd je al tegen gehouden door een hek. Men had namelijk aan beide kanten van de tunnel, op ongeveer 30 meter van de ingangen, ijzeren traliehekken geplaatst. Bij die hekken was ook een bel, zodat als je de Kluis wou bezoeken je hier kon aanbellen.

Ook al was de Kluis in opdracht van de bezetter gebouwd, de uitvoering en daarna ook de bewaking was uitsluitend een Nederlandse aangelegenheid, net zoals het geval was bij de andere kluisen in Nederland, of ze nu door de bezetter of door Nederlanders waren gebouwd (Baard, 1946). De bewaking werd geregeld door de Nederlandse Marechaussee. Daarnaast waren er een aantal Nederlandse suppoosten uit verschillende musea geselecteerd die de zorg droegen over de kunstwerken en het laatste woord hadden voor wat er wel en niet mee mocht gebeuren.

Figuur 14: Één van de ijzeren traliehekken in de Van Schaik tunnel

Om toegang tot een Rijkskluis te kunnen krijgen moet men ofwel suppoost zijn, ofwel directe toestemming hebben van de Duitse *Wehrmachtsbefehlhaber* van Nederland of van de Rijkscommissaris van Nederland.

“Ohne Erlaubnis des Wehrmachtsbefehlshaber oder des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete ist das Betreten des für die Bewahrung von Kunstschätzen bestimmten Schutzkellers (...) nur den vom niederländischen Ministerium für Erziehung, Wissenschaft und Kulturverwaltung dienstlich mit der Aufsicht betrauten Personen gestattet” (Baard, 1946, p. 51).

De Kluis was niet zo heel groot – 20 bij 11 meter – maar er kon wel veel in opgeslagen worden. Dit kwam door een handig systeem van beweegbare rekken (van verzinkt metaal zodat roestvorming geen kans maakte) waar schilderijen aan op konden worden gehangen.

Figuur 15: Een gedeelte van het rekkensysteem in de Kluis

“ Door deze combinatie van horizontaal verschuifbare en verdraaibare rekken werd een optimale dichtheid van de opgeslagen schilderijen verkregen. Het betreft een totale oppervlakte van ongeveer 460 vierkante meter” (Rousseau & Wijnen, 2008, p. 26).

Deze speciale wijze van opslaan werd het ‘ Maastrichts systeem’ genoemd en werd later ook bij de Rijkskluis bij Paaslo toegepast (Baard, 1946, p. 50). Naast deze rekken was er ook een speciale

nis gemaakt van twee bij vijf meter waar de Nachtwacht van Rembrandt in opgeslagen lag. Van dit gigantische werk, 3,63 bij 4,37 meter, was al eerder gebleken dat het niet door normale deuren en ook niet door kluisdeuren paste. Daarom was het uit zijn lijst gehaald en met de beschilderde kant naar boven, om een cilinder gerold (Baard, 1946, p. 26). Daarna was deze in een houten bekisting gestopt. De rol moest om de zoveel tijd gedraaid worden om het doorlekken van de verf te voorkomen (Canvas, 04-05-2010). Behalve de Nachtwacht waren er in de Kluis ook andere werken opgeslagen , waaronder vele van oude Hollandse meesters. Deze waren onder andere afkomstig uit de musea Het Rijkmuseum, Museum Boymans Rotterdam en het Mauritshuis. In totaal hebben er ongeveer zeventhonderdvijftig schilderijen in de Rijkskluis gelegen. Naast schilderijen uit Nederlands' bekendste musea lagen er ook een aantal dingen uit Maastricht zelf, zoals een bijzondere insectencollectie van het Natuurhistorisch Museum en een aantal wandkleden uit het Stadhuis. (Rousseau & Wijnen, 2008, p.42-43; Canvas, 04-05-2010)

In de Kluis werden niet alleen kunstwerken opgeslagen. Er lagen onder andere ook wapens van het verzet (Canvas, 04-05-2010) en op een plank boven de Nachtwacht stond van tijd tot tijd⁶⁵ de illegale zender 'Margriet'. In de Helmstraat te Maastricht stond op een ijzeren toren een weermast en de gegevens daarvan werden behalve aan de Bilt ook doorgegeven aan de Kluis zodat via de Margrietzender deze berichten weer konden worden doorgegeven aan Engeland. Zo wisten de geallieerde piloten met welke weersomstandigheden ze rekening moesten houden (Int. Morreau, 07-05-2010; Canvas, 04-05-2010). Via de zender werden er niet alleen weerberichten doorgegeven, maar ook ander nieuws. Een van de bewakers en gebruikers van de zender was Jan Eleveld (Rousseau & Wijnen, 2008, p.39), de eerdergenoemde verzetsstrijder van de groep-Blok.

Behalve de zender Margriet en wat munitie werden ook mensen schuil gehouden in de Kluis. "Boven het wachtlokaal bevindt zich een loze ruimte, waar meerdere malen mensen ondergedoken hebben gezeten met medeweten van de bewakers. Deze ruimte is in verband te brengen met de pilotenlijn die dwars door de Sint-Pietersberg liep" (Rousseau & Wijnen, 2008, p. 37). Het is aannemelijk dat deze piloten hier waren door toedoen van Eleveld, aangezien zijn verzetsgroep vaker piloten door de berg sluisde en hij een 'insider' was bij de Kluis.

---

⁶⁵ De zender kreeg om de zoveel tijd een andere locatie omdat dit veiliger werd geacht. In de Kluis heeft hij meerdere malen gestaan (Rousseau& Wijnen, 2010, p. 39).

Figuur 16: Kleine selectie van de kunstwerken in de Rijkskluis van de Sint Pietersberg

Het evacuatiecentrum in de Zonneberg

Behalve de bescherming van kunstwerken en monumenten was het ook belangrijk dat de burgerbevolking beschermd werd tegen oorlogsgeweld. In Maastricht waren verschillende schuilkelders waar men bij luchtaanvallen kon schuilen, maar er was nergens een plaats waar een groot gedeelte van de Maastrichtse bevolking meerdere dagen kon verblijven. Er was dus geen evacuatiecentrum dat geschikt was om mensen onder te brengen als de geallieerden Maastricht zouden binnenvallen, wat vermoedelijk gepaard zou gaan met veel bombardementen. In 1943 namen dan ook drie mannen, dhr. J van Grinsven, dhr. L. Valke en dhr. Th. Mulder het initiatief om een plan te maken voor een evacuatiecentrum in de Sint Pietersberg. Dit ‘Comité Sint-Pietersbergplan’ diende op 16 juni 1943 een rapport in bij de gemeente over het maken van een schuilgelegenheid in de gangen van de Sint Pietersberg (Morreau, 2009, p. 6). Het rapport werd bekeken door het hoofd van de schuilkelderdienst van Maastricht en deze zegde het Comité zijn volledige medewerking toe.⁶⁶ Ook de burgemeester, dhr. Copray, werd op de hoogte gebracht van dit plan en er werd vervolgens een krediet van f5000,- aan het Comité verleend voor de realisering van dit plan.⁶⁷ Het totale budget waarover het Comité mocht beschikken werd vastgesteld op f35000,- en dit werd op 17 augustus 1943 door de Burgemeester en door de Commissaris van de Provincie d’Ansembourg goedgekeurd⁶⁸. Op 9 december 1943 vroeg de Burgemeester aan de Commissaris toestemming voor een verhoging van het bedrag naar f125000,-. Hiervan zou een bedrag van f35000,- voor de aankoop van grote broodbakovens bestemd zijn. In eerste instantie werd deze aankoop geweigerd door *Beauftragte* Schmidt, die van deze kwestie op de hoogte was gebracht, maar later mocht behalve de f90000,- die al goedgekeurd was, de f35000,- voor de aankoop van de bakovens ter beschikking worden gesteld.⁶⁹ Een gedeelte van deze bedragen moet het Comité zelf verwerven door middel van een inzamelingsactie onder de inwoners van Maastricht. Het geld dat de gemeente zelf ter

---

⁶⁶ Archief, HCL, GAM secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan. Daaruit: Brief van het hoofd van de schuilkelderdienst aan het hoofd van de luchtbeschermingsdienst, dd. 18 juni 1943.

⁶⁷ Ibidem, maar in dit geval daaruit: brief van de Burgemeester van Maastricht aan de heer Majoor van Politie, Hoofd Luchtbeschermingsdienst, dd. 30 juni 1943.

⁶⁸ Dit blijkt uit een brief van de Burgemeester aan de Commissaris van 9 december 1943. Archief, HCL, GAM secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan.

⁶⁹ Archief, HCL, GAM secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan. Daaruit: Brief van *Beauftragte* aan de Burgemeester, dd. 9 februari 1944

beschikking stelde was ook slechts een voorschot en moest dan ook later terugbetaald worden door het Comité. Naast de inzameling van geld onder de inwoners van Maastricht hoopte het Comité het verschuldigde bedrag te kunnen terugbetalen door de materialen die zij hadden gebruikt na de oorlog te kunnen verkopen.⁷⁰

Vanuit de gemeente werd verder nog opgelegd dat, hoewel het Comité Sint-Pietersbergplan de leiding had over de uitvoering van haar plan, er zodra er een officiële evacuatie plaatsvond in de berg de verantwoordelijkheid en de leiding overgedragen werden aan de gemeentelijk evacuatiecommissaris dhr. A.H. VanKan. Het Comité had het liever zelf voor het zeggen gehad maar de burgemeester vond dit geen optie. Wel werd het gewaardeerd dat het Comité advies en ondersteuning gaf op technisch en organisatorisch gebied tijdens de evacuatie.⁷¹

Voor de realisering van het plan werden verschillende deskundigen geraadpleegd, zoals ir. D.C. van Schaik en de heer Kloppenburg van het Staatstoezicht op de Mijnen.⁷² Samen gaven zij een positief advies over het stelsel Zonneberg als locatie voor het evacuatiecentrum. Wel waarschuwden zij nog voor de overlast van regenwater, maar die zou zonder veel moeite verholpen kunnen worden (zie figuur 10). Daarnaast bracht Van Schaik op 21 september 1943 een uitgebreid rapport uit aan het Comité dat hij in overleg met de heer Kloppenburg had geschreven.⁷³ Hierin besprak hij de volgende punten: 1. Het aantal onder te brengen personen, 2. De beschikbare lucht en luchtverversing, 3. Onderbrenging ziekenhuis en medische afdeling en 4. Verbreding padvindingsgat. Hierin werd onder andere het advies gegeven dat er niet meer dan ca. 25.000 mensen in de grotten ondergebracht zouden moeten worden vanwege de beperkte ruimte in het stelsel Zonneberg. Eventueel kon er een uitbreiding worden gemaakt naar het Noordelijke Gangenstelsel, waar plaats zou zijn voor nog eens 15.000 mensen, maar dit was niet aan te raden vanwege een gebrek aan in- en uitgangen bij deze locatie. Hoe dan ook, er zou dus geen plaats zijn om de gehele 70.000 koppige bevolking van Maastricht onder te brengen in de berg.⁷⁴ In dit zelfde rapport wordt een gedeelte van het Noordelijke Gangenstel wel aangewezen als ideale

---

⁷⁰ Archief, HCL, GAM secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan

⁷¹ Ibidem, Daaruit: brief van de Burgemeester aan het Comité, dd. 3 maart 1944

⁷² Ibidem, Daaruit: brief van Comité aan de Burgemeester, dd. 30 november 1943

⁷³ Archief, HCL, GAM, 21.170A Collectie IR. D.C. van Schaik, inv. nr. 7, Rapport Betr. Gebruik onderaardse gangen

⁷⁴ Later werd wel het aantal wat als geschikt bevonden werd verhoogd naar een maximaal van 45.000 mensen. Archief, HCL, GAM secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan. Daaruit: brief van Comité aan de Burgemeester, dd. 30 november 1943

plaats voor één van de twee doeleinden van punt 3 van het rapport. Het zou ofwel als locatie voor het ziekenhuis ofwel voor de medische afdeling kunnen dienen. Voor beide bood het stelsel niet genoeg ruimte. Later, op 30 mei 1944 heeft Van Schaik nogmaals een adviesrapport geschreven voor de Evacuatie-Commissaris. Dit *Rapport betreffende het gebruik van onderaardsche gangen van den ST. Pietersberg voor evacuatie doeleinden*⁷⁵ geeft met name nog enkele instructies over de ingangen die gebruikt zouden kunnen worden en over welke maatregelen er hiervoor getroffen zouden moeten worden.

Om zoveel mensen voor een langere tijd in de berg te laten verblijven was er veel materiaal nodig en moesten er verschillende ruimtes worden ingericht. Verantwoordelijk voor de inrichting was architect Harry Koene. Tevens werd hij benoemd tot algemeen uitvoerder (Morreau, 2009). In de berg werd een groot aantal voorzieningen aangelegd. Er was een ruimte met grote bakovens, een ziekenhuis met verschillende afdelingen, een toiletruimte en waterputten. De mensen konden in de gangen slapen op bedjes van stro en voor hun geestelijke verzorging werden er in de gangenstelsels twee kapelletjes ingericht en een ruimte voor bijeenkomsten van de protestantse gemeenschap (Morreau, 2009, p.6). Ook was er in de gangen een omroepstelsel aangelegd zodat men berichten aan het hele evacuatiecentrum kon doorgeven (Rousseau & Wijnen, 2008, p. 38). Er werd overal elektrische verlichting opgehangen en er werden maatregelen getroffen zodat er constant genoeg verse lucht was.⁷⁶

Toen halverwege augustus 1944 de bevrijding leek te naderen werden er grote voedselvoorraden aangelegd (onder andere meel zodat er brood gebakken kon worden).⁷⁷ Ondanks alle voorbereidingen is er nooit een officiële evacuatie afgekondigd. Toch begonnen begin september 1944 mensen de berg in te trekken en uiteindelijk hebben zich hier de eerste twee weken van september tussen de 3000 en de 5000 mensen schuilgehouden. Dit verblijf verliep niet helemaal soepel. Aangezien het geen officiële evacuatie was weigerde de politiedienst mensen te sturen om toezicht te houden. Verder ontbraken ook artsen en men durfde zonder officiële toestemming van de burgemeester de meelvoorraad niet aan te breken om brood te bakken. Om deze toestemming te krijgen moest zelfs een van de gidsen nog naar het stadhuis gaan in een periode dat veel bommen vielen (Int. Morreau, 07-05-2010). Gelukkig waren er wel

---

⁷⁵ Archief, HCL, GAM, 21.170A Collectie IR. D.C. van Schaik, inv nr. 7

⁷⁶ Archief, HCL, GAM secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan.

⁷⁷ Ibidem

21 September 1943.

ST. PIETERSBERGPLAN

MAASTRICHT

Betr. Gebruik grotten naast ingang Zonneberg.

Mijne Heeren,

In verband met Uw desbetreffend verzoek deel ik U mede, dat zoowel de Heer Kloppenburg van het Staatstoezicht op de Mijnen en ik van meening zijn, dat een gebruik van de afzonderlijke gangen, welke aan de noordzijde naast de ingang Zonneberg zijn gelegen, geen bezwaren uit hoofde van het gesteente zijn verbonden. Zoals U bekend sál zijn, ondervinden deze gangen veel overlast van het regenwater, zoodat hiertegen bijzondere maatregelen genomen zouden moeten worden, welke dan tevens de ingang Zonneberg zelf zeer ten goede zouden komen. Zij zouden moeten bestaan in een afleiden van het lange den weg en direct van de hoogte afstroomende water en het beneden doelmatig opvangen of afleiden van het water dat desondanks nog in de richting van de grotingangen zou stroomen.

Vertrouwende U hiermede naar wensch gediend te hebben, verblijf ik,
Hoogachtend,

Figuur 17: Brief van de heer Van Schaik aan het Comité Sint-Pietersbergplan

veel vrijwilligers die de evacuatie toch enigszins in goede banen hebben kunnen leiden. Zo werd er een EHBO post opgericht (Maria Ceha, 2009), is er uiteindelijk een huisarts op eigen initiatief komen helpen en waren er een groot aantal jonge gidsen die een beetje toezicht hielden en er voor zorgden dat iedereen zijn weg kon vinden in de gangen (Int.Morreau, 07-05- 2010). Een laatste vermeldenswaardige gebeurtenis is nog dat er tijdens die evacuatiedagen van 1944, ondanks de vrij primitieve omgeving, op 8 september een gezond kindje is geboren in het gangenstelsel met de naam Frits Beks (Rousseau & Wijnen, 2008).

Hoofdstuk 6. De Duitse plannen voor de berg

Zoals te lezen is in de voorgaande hoofdstukken heeft de Sint Pietersberg vele functies gehad, met en zonder mede weten van de Duitse bezetter. Behalve de al genoemde functies had de Duitse bezetter ook nog andere plannen met de gangen van de Sint Pietersberg.

Het Duitse Rijk onder Adolf Hitler had een aparte organisatie die verantwoordelijk was voor het hele bouwwezen. Deze was opgericht door ingenieur Todt, die direct ondergeschikt was aan Hitler, en werd *Organisation Todt* (OT) genoemd. Deze organisatie heeft onder meer voor de bouw van de ‘*Atlantikwall*’ gezorgd. Vanaf 1940 hield deze organisatie zich onder andere bezig met de aanleg en het herstel van straten, bruggen en spoorwegen in bezette gebieden. In 1940 werd Fritz Todt benoemd tot ‘*Reichsminister für Bewaffnung und Munition*’. Vanaf toen ging de OT zich ook bezig houden met bouwen van wapen- en munitiefabrieken en opslagplaatsen. Aan het begin van de oorlog werden deze alleen bovengronds gebouwd, maar toen in 1943 de geallieerde bombardementen op Duitsland toenamen, moest men op zoek gaan naar bomveilige locaties. In Duitsland waren er al een aantal van deze locaties, maar niet genoeg. Daarom moest ook in het bezette buitenland hiernaar worden uitgekeken. In Zuid-Limburg werden de kalksteengroeves als potentiële locatie gezien voor het bouwen en inrichten van ondergrondse fabrieken en wapenopslagplaatsen. (Nationaal Archief, 2010; Silvertant, 2004)

Op 26, 27 en 28 augustus 1943 bezochten de *Sachsbearbeiter* dhr. Jüngst van *Wehrgeologestelle 17* – de *Wehrgeologestelle* die verantwoordelijk was voor het inventariseren van de groeves in Limburg – en *Gefreiter* Karrenberg de groeves van Maastricht en omgeving⁷⁸ om te kijken of de gangenstelsels eventueel geschikt waren voor het onderbrengen van *kriegswichtige Betriebe*. Er wordt hierover op 31 augustus van hetzelfde jaar in een uitgebreid rapport, *Vorerkundung von Hohlräumen bei Maastricht zwecks bombengeschützter Unterbringung Kriegswichtiger Betriebe*, verslag uitgebracht.⁷⁹ Hierin wordt de grootte besproken van de gangenstelsels, de grootte en de vorm van de afzonderlijke ruimtes in die gangenstelsels, het aantal ingangen, de toegankelijkheid van de ruimtes voor vrachtverkeer, de veiligheid van de gangenstelsels⁸⁰, het klimaat en de watervoorzieningen. Daarbij wordt ook advies gegeven over of en hoe de aangetroffen

---

⁷⁸ Die van Sint Pietersberg, Valkenburg, Lauerberg, Maasdal, Bemelen, Sibbe en het Geuldal. Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg. inv. nr. BA RH 32/v2313

⁷⁹ Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg. inv. nr. BA RH 32/v2313

⁸⁰ Bij de Sint Pietersberg moet dit bijvoorbeeld goed in de gaten worden gehouden omdat in 1794 bij de strijd om het Fort Sint Pieter de Fransen grote delen van het noordelijkste deel van de gangenstelsels hebben opgeblazen. Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg. inv. nr. BA RH 32/v2313

omstandigheden idealer gemaakt kunnen worden, over of het überhaupt mogelijk is om een fabriek daar te vestigen en als dit mogelijk is wat er dan gedaan voor moest worden. Al met al blijkt dat het onderzoek een gunstig resultaat had opgeleverd en dat begonnen kan worden met onderzoek naar specifieke stukken gangenstelsels en hoe men daar het best een fabrieksruimte in kan bouwen.⁸¹

In de Sint Pietersberg werden twee gangenstelsels, het Noordelijk Gangenstelsel en het Zonnebergstelsel, geschikt bevonden. Er werd voor gekozen om verdere onderzoeken te verrichten naar de mogelijkheden in het Noordelijk Gangenstelsel, aangezien er in de zonneberg al vele activiteiten plaatsvonden op dat moment (Silvertant, 14-07-2010). In het Noordelijk Stelsel werden tussen 24 en 29 september en tussen 20 en 23 oktober de gangenstelsels door *Gefreiter* Karrenberg als *Sachbearbeiter* onderzocht en bekeken of het mogelijk was om hier een fabrieksruimte in te richten. Deze bevindingen werden opnieuw vastgelegd in een rapport ditmaal met de titel *Die Eignung des nordwestlichen Gangsystems im Pietersberg bei Maastricht für die Unterbringung kriegswichtiger Betriebe*.⁸² Hierin werd de Jekerzijde van het Noordelijk Gangenstelsel in drie gedeeltes ingedeeld, namelijk *Mergelgrube (NEKAMI)*, *Champignonkeller* en *Luftschutzkeller*. Zij werden geschikt geacht als fabriekslocatie, maar er moesten dan wel maatregelen getroffen worden om onder andere instortingsgevaar tegen te gaan.⁸³ De ruimte die dan geschikt kon worden gemaakt voor een vestiging van een fabriek betrof ca. 5450 m².

In 1944 begon men met het treffen van de voorbereidingen onder leiding van projectleider ingenieur Leppla. Er was al een opslagruimte in de Zonneberg gemaakt voor de bouwmaterialen en nu werd de weg naar de Zonneberg verbreed, zodat men vanuit daar kon werken aan de in te richten fabrieksruimte (Int. Silvertant, 14-07-2010) en er werden plannen opgezet voor een goede verbinding tussen de stad en de Sint Pietersberg, door middel van een spoorlijntje tussen de Boschpoort en de Sint Pietersberg (Int. Morreau, 07-05-2010).

Er kwam verzet tegen het project. Al in november 1943 sprak het Comité Sint-Pietersbergplan haar bezorgdheid uit, aangezien de Duitse weermacht een deel van het door haar bestemde evacuatiegebied had ingenomen om daar de eerdergenoemde opslagplaats in te

---

⁸¹ Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg, inv. nr. BA RH 32/v2313. Daaruit: *Vorerkundung von Hohlräumen bei Maastricht zwecks bombengeschützter Unterbringung Kriegswichtiger Betriebe*.

⁸² Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg, inv. nr. BA RH 32/v2313

⁸³ Ibidem

richten.⁸⁴ Toen er in halverwege augustus 1944 begonnen werd met de werkzaamheden in de grotten kwam ook bezwaar vanuit de ENCI. Blijkbaar waren de Duitsers bezig met werkzaamheden in het gebied dat aan de ENCI toebehoorde en was de ENCI daarvan niet op de hoogte gesteld.⁸⁵ De Duitse bezetter reageerde hier nog op 26 augustus 1944 op met het bevel dat elk bezit van mergelgroeven vóór 10 september gemeld moest worden bij de gemachtigde van de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken. Voorts werd in het bevel iedere beschikkingsdaad over de mergelgroeven verboden.⁸⁶

Hoever men uiteindelijk is gekomen met de bouw is onbekend. Archiefmateriaal over in hoeverre men wel of niet met de bouw was begonnen is er niet, dus men kan alleen maar afgaan op het archiefmateriaal wat er is over de voorbereidingen en op wat er in de groeve zelf is achtergelaten (Silvertant, 2004, p. 12). Dit is in de Sint Pietersberg niet meer dan een klein stuk betonnen vloer, daar waar de materialenopslagruimte in het Zonnebergstelsel was geweest (Int. Morreau, 07-05-2010). Wat wel bekend is, is dat nog enkele weken voor dat de geallieerden Maastricht hadden bereikt de hele organisatie van dit project gevlucht was (Int. Silvertant, 14-05-2010; Int. Morreau, 07-05-2010). Het project is dus niet echt van start gegaan.

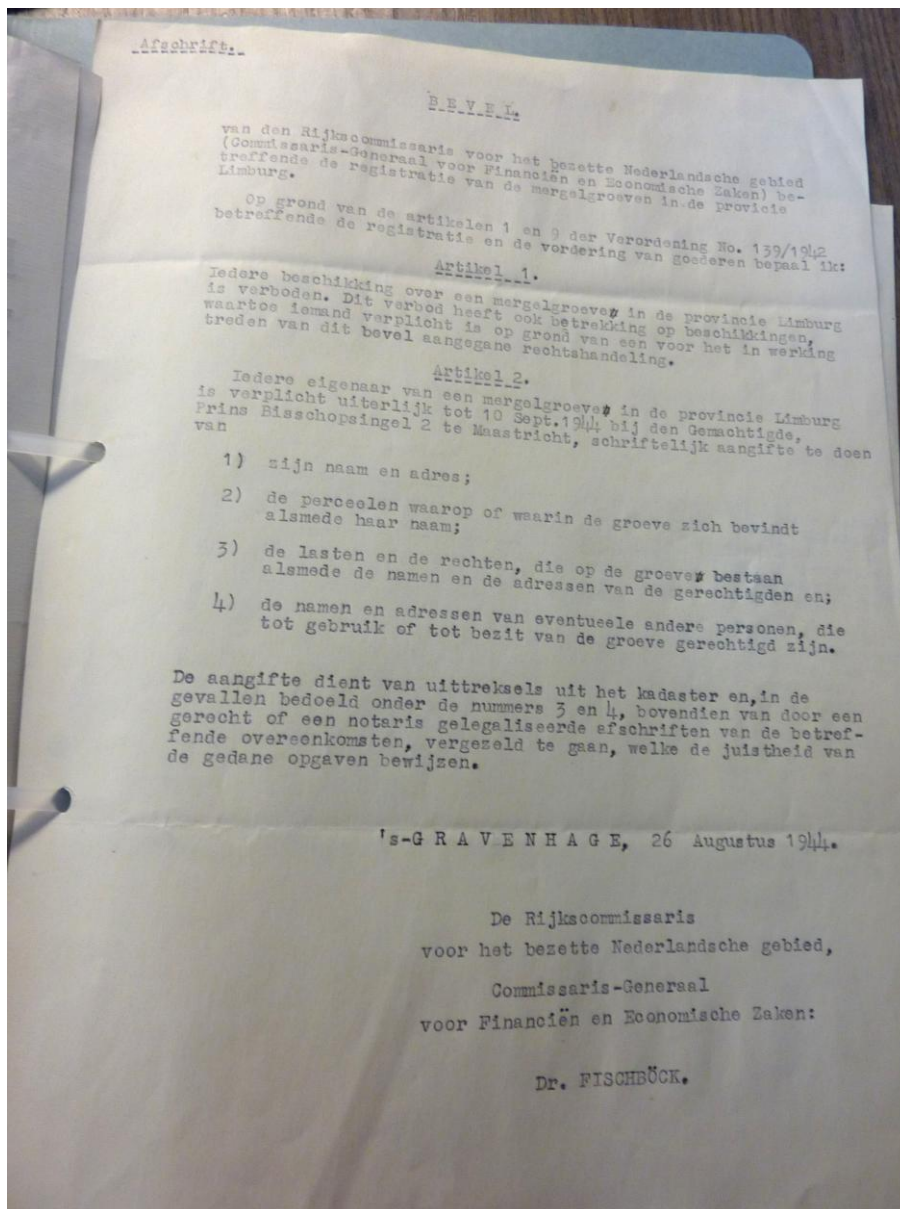
In een aantal andere kalksteengroeves in Zuid-Limburg was men al in een veel verder stadium van het bouwen toen de geallieerden kwamen. Hoewel door de bevrijding in 1944 geen enkele van deze fabrieken of opslagplaatsen in gebruik is geweest, waren de meeste wel zo goed als klaar voor gebruik. Bij sommige had men zelfs al de toiletten en de wasgelegenheden voor de arbeiders klaar. (Silvertant, 2004)

---

⁸⁴ Archief, HCL, GAM secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan. Daaruit: brief van het Comité aan de Brugemeester, dd. 13 november 1943.

⁸⁵ Archief, HCL, GAM, Secr 1+2, doos 1587, -1.759.5 bescherming eigendom, inv nr 31. Afhandeling klacht NV ENCI tegen onaangekondigde inbruikname van groeve Zonneberg door Duitse instanties. Daaruit: Brief ENCI aan Burgemeester, dd. 21 augustus 1944.

⁸⁶ Archief, HCL, GAM, Secr 1+2, doos 1587, -1.759.5 bescherming eigendom, inv nr 31. Afhandeling klacht NV ENCI tegen onaangekondigde inbruikname van groeve Zonneberg door Duitse instanties.

Figuur 18: Bevel van de Commisaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken: Dr. Fischböck met betrekking tot het bezit van mergelgroeves

Conclusie

De Sint Pietersberg heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog verschillende functies gehad. Sommige functies waren een direct gevolg van de oorlog, zoals de Rijkskluis in het Noordelijke Gangenstelsel en het evacuatiecentrum in het stelsel Zonneberg en gedeeltelijk in het Noordelijke stelsel. De Rijkskluis was een uitsluitend Nederlandse onderneming, maar de Duitse bezetter heeft hieraan medewerking verleent, omdat het bewaren van oude kunstschaten ook door het naziregime van belang werd geacht. Omdat het toezicht in de Kluis uitsluitend in Nederlandse handen was, konden hier zelfs bepaalde verzetsactiviteiten plaatsvinden. Een Rijkskluis was er maar op een paar plekken in het land en onder andere hierdoor onderscheidt de Sint Pietersberg zich van andere heuvels met kalksteengroeven in Limburg.

Bij het Sint-Pietersbergplan (voor de evacuatie van Maastrichtenaren) waren het ook Nederlanders die het initiatief hebben genomen. In eerste instantie was er bij dit project wat tegenwerking van de Duitse kant wat betreft de financiering, maar het Comité Sint-Pietersbergplan kon *Beauftragte* Schmidt overtuigen van het belang hiervan en werd dit probleem verholpen.

Het plan van *Organisation Todt* om een fabrieksruimte in de Sint Pietersberg te bouwen leverde protest op van Nederlandse zijde, al is dit niet de reden dat de bouw niet door is gegaan. Voorbereidingen werden niet gestaakt, maar de komst van de geallieerden zorgden ervoor dat van de bouw niets is terecht gekomen.

Hiernaast waren er ook activiteiten in de berg waarvan beweerd wordt dat de Duitse bezetter hier niets vanaf wist: de smokkel. Naar mijn mening is het onwaarschijnlijk dat de Duitsers, met hun kennis van groeven en gangenstelsels hier niets vanaf wisten. Waarschijnlijk achtte men de controle van de berg van zo weinig belang, dat dit in geen enkele verhouding zou staan tot de mankracht die hiervoor nodig was. Over de omvang en het belang van de activiteiten bestaat nu nog steeds een discussie.

Een aantal activiteiten die op en in de Sint Pietersberg plaatsvonden tijdens de oorlog hadden geen directe connectie met de oorlog, maar werden wel door de oorlog beïnvloed. Het gewone leven ging – weliswaar in beperkte mate – door. De toeristische exploitatie van de gangenstelsel werd voor het eerst professioneel aangepakt en zag daardoor een stijging in de bezoekersaantallen. Dit werd ook bevorderd door de bezetter. Ook werd er gewoon wetenschappelijk onderzoek naar en in de berg gedaan door Nederlanders.

Bij de ENCI was de invloed van de Duitse bezetter groot. Het bedrijf kon nauwelijks uitbreiden vanwege het weigeren van afgraafvergunningen door de overheid. Dit had naast het argument van het behoud van natuurschoon, waarschijnlijk te maken met de economische politiek onder Speer, waarbij zoveel mogelijk arbeidskrachten voor de oorlogsindustrie gereserveerd moesten worden. Daarnaast was de bedrijfsvoering van de ENCI gericht op het zo veel mogelijk in dienst houden van arbeidskrachten om deze te laten ontkomen aan de *Arbeitseinsatz*.

Je kunt over de oorlogstijd in Maastricht in het algemeen zeggen dat hij vrij rustig, zonder grote conflicten is verlopen. In de loop van de bezettingstijd werd het regime van de Duitse bezetter steeds strenger, maar de Maastrichtse bevolking reageerde hier over het algemeen op met gelatenheid. Weliswaar werd er door lokale autoriteiten (in veel gevallen de Burgemeester) rekening gehouden met lokale belangen (bijv. bij het Sint Pietersbergplan) en werd het dagelijks bestuur aan Nederlanders overgelaten, maar dit gebeurde wel onder toezicht van Duitse autoriteiten. De Duitse politiek bepaalde in feite op elk gebied het beleid van het Nederlandse bestuur.

Concluderend wil ik de volgende dingen zeggen over de Sint Pietersberg in de Tweede Wereldoorlog. Sinds lange tijd bestaat het idee dat de activiteiten in en op de Sint Pietersberg tijdens de oorlog niet in grote mate beïnvloed waren door de Duitse bezetter. In de loop van het onderzoek wat ik voor deze scriptie heb gedaan heb ik echter het idee gekregen dat dit niet het geval is. De bezetter heeft wel degelijk een grote invloed gehad op de gang van zaken aldaar. Enerzijds door, bewust en onbewust, bepaalde activiteiten doorgang te laten hebben; anderzijds ook door activiteiten te stimuleren of deze in te perken.

Bronvermelding

Literatuurlijst

- Baard, H. (1946). *Kunst in Schuilkelders. De odyssee der nationale kunstschaten gedurende de oorlogsjaren 1939-1945*. 's Gravenhage: D.A. Daamens's uitgeversmaatschappij n.v.
- Bronzwaer, P. (1994). *Maastrichtenaren en de Tweede Wereldoorlog*. Zwolle: Waanders.
- Bronzwaer, P. (2010). *Maastricht en Luik bezet. Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik tijdens de Tweede Wereldoorlog (Maaslandse Monografieën nr. 73)*. Hilversum: Verloren.
- Cammaert, A. (1994). *Het verborgen front, geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg. Deel 1*. Leeuwarden: Eisma.
- Ceha, H. (2009). De Vleermuizenclub 1940-1945. *Sint-Pieter vroeger en nu*, 9 (voorjaar 2009), 2-5.
- Ceha, H. (2010). Wim van Schaik 16 juni 1921- 6 maart 2010. *SOK INFO*, 140, 7-9.
- Chilvers, I. & Graves, J. (2010). degenerate art. *A Dictionary of Modern and Contemporary Art*. Retrieved Juli 17, 2010, from Oxford University Press Inc. Oxford Reference Online database.
- ENCI. (1941a). *ENCI-Schakels. Periodiek voor de beambten der N.V. ENCI Maastricht*, 1(1).
- ENCI. (1941b). *ENCI-Schakels. Periodiek voor de beambten der N.V. ENCI Maastricht*, 1(4).
- Everaarts (2010). *Zien in het donker. Bezoekerservaringen van de Sint Pietersberg* [Bachelorscriptie Cultuurwetenschappen, Marble-Project]. Maastricht: Universiteit Maastricht.
- Jong, L. de (1969). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1: Voorspel*. 's Gravenhage: Martinus Nijhof.
- Jong, L. de (1972). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 4: mei '40- maart '41*. 's Gravenhage: Martinus Nijhof.
- Jong, L. de (1974). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 5: maart '41- juli '42*. 's Gravenhage: Martinus Nijhof.
- Klemann, H. (2002). *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*. Amsterdam: Boom.
- Morreau, J. (2004). De overval op het springstoffendepot van de ENCI. *Sint-Pieter vroeger en nu*, 0 (najaar 2004), 10-11.
- Morreau, J. (2009). Het Sint-Pietersbergplan(1). *Sint-Pieter vroeger en nu*, 9 (voorjaar 2009), 6-8.
- Nieste, A. (1996). *70 jaar ENCI van mergel tot cement 1926-1996*. Maastricht: Stichting Historische Reeks Maastricht.

Notermans, J. (2007). *Het Fort Sint Pieter: vestingwerk en ontspanningsoord* (Maastrichts Silhouet, nr. 65).

Paape, A. (1969). *Donkere Jaren. Episoden uit de geschiedenis van Limburg 1933-'45* (Maaslandse Monografieën nr. 10). Assen: Van Gorcum & Comp.

Rousseau, E. & Wijnen, M. (2008). *De Kluis in de Sint Pietersberg* (Maastrichts Silhouet nr. 69). Maastricht: Stichting Historische Reeks Maastricht.

Schaik, W van. (1983). De Sint Pietersberg in oorlogstijd. In D.C. van Schaik (red.), *De Sint Pietersberg: met een aanvullend gedeelte 1938-1983* (pp. 542-548). Thorn : EF & EF.

Silvertant, J. (2004). *De zuidlimburgse mergelgroeven in het Duitse Oorlogsplan 1943-1944*. Maastricht: Jacquo Silvertant.

Ubachs, P. (2000). *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Maaslandse Monografieën nr. 63). Hilversum: Verloren.

Valkenburg, R. (2004) *Ondergronds Verzet : Illegale Transporten Door De Grotten Van De Sint Pietersberg-Maastricht in 1940-1944, Naar Gegevens Verstrekt Door W.C.L. Van Schaik*. Apeldoorn: De Banier.

(1941, 10 December). Het behoud en de ontwikkeling van de Nederlandsche cultuur. Redevoeringen van prof. dr. Goedewaagen en ir. Mussert. *Nieuwe Rotterdamse Courant*, p. 2.

Gebruikte websites:

Van der Boom, B. (1997, 25 Juli). Verloop jodenvervolging verschilde per gemeente. *de Volkskrant*. Retrieved June, 15, 2010, from http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article728601.ece/Verloop_Jodenvervolging_verschilde_per_gemeente)

Teleac, (n.d.). *De Sint Pietersberg*. Retrieved June, 17, 2010, from http://www.teleac.nl/beeldbank/clip/20081231_pietersberg01

Nationaal Archief, (n.d.). *9. Wat was eigenlijk de organisatie Todt (OT)*. Retrieved June, 19, 2010, from http://www.nationaalarchief.nl/images/3_9571.pdf

Archiefstukken

Uit het Historisch Centrum Limburg (HCL) in Maastricht:

Gemeente Archief Maastricht (GAM), 21.170A Collectie IR. D.C. van Schaik, inv nrs. 7 en 11

Gemeente Archief Maastricht, SHC VAH 718: Rapport van de Commissie St. Pietersberg, De Toekomst van den Sint Pietersberg.

Gemeente Archief Maastricht (GAM), Secr 1+2, doos 1587, -1.759.5 bescherming eigendom, inv nr 31. Afhandeling klacht NV ENCI tegen onaangekondigde inbruikname van groeve Zonneberg door Duitse instanties.

Gemeente Archief Maastricht (GAM), secr. 1+2, doos 1661, -1.782 bescherming bevolking en objecten tegen (oorlogs-) geweld, inv. nr. 07 bescherming kunstschaten, archieven en monumenten bij luchtaanvallen..

Gemeente Archief Maastricht (GAM), secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr. 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan.

17.10 Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 346: Stukken betreffende voorstellen van D.C. van Schaik tot exploitatie van c.q. het houden van rondleidingen door de VVV in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg, mede met het doel om de aandacht op dit monument tot behoud ervan te vestigen, 1937-1948.

EAN 1026 Advocatenkantoren van Oppen Durnstee te Maastricht, inv. nr 174: ENCI inzake uitbreiding ST. Pietersberg, Dossier Ruïne en Hoeve Lichtenberg.

Uit de Archieven van NV. De ENCI:

Bergarchief:

Doos agraafvergunningen 1939-1950 Officiële stukken.

Algemeen Archief:

Enci schakels 1941, 1942.

Andere Archieven:

Archief, Bundesarchiv, Bundesarchiv Aussenstelle Freiberg. inv. nr. BA RH 32/v2313.
(verkregen via Jacquo Silvertant)

Interviews

Interview met Jo Morreau op 7 Mei 2010 (aangegeven in de scriptie als (Morreau, 2010)).

Bronvermelding afbeeldingen:

Figuur 1 ENCI foto archief, map Groeve kleur, foto 92/147(img 02998)

Figuur 2 ENCI foto archief, Map Groeve zwart wit, Foto 97/180 (img 02423).

- Figuur 3 ENCI foto archief, Map plattegronden en luchtfoto oud, Foto 3/39 (img 00092).
- Figuur 4 HCL archief, GAM, SHC VAH 718: Rapport van de Commissie St. Pietersberg, De Toekomst van den Sint Pietersberg.
- Figuur 5 HCL archief, GAM, 21.170A Collectie IR. D.C. van Schaik, inv. nr.14. Daaruit: het boekje Publications de la commission scientifique Belgo-Néerlandaise pour la protection de la montagne st. pierre, no 1. Historique de cette protection.
- Figuur 6 ENCI berg Archief, Opschrift Doos: 258 afgraafvergunning 1939-1950 Officiële stukken.
- Figuur 7 HCL archief, GAM, secr. 1+2, doos 1661, -1.782.3, verplaatsing en spreiding, inv. nr. 2 Inrichting schuilgelegenheid in gangenstelsel Sint Pietersberg door Comité Sint Pietersbergplan.
- Figuur 8 ENCI foto archief, Map Grotten, Foto 2/82 (img 00788)
- Figuur 9 ENCI foto archief, Map Grotten, Foto 3/82 (img 00789)
- Figuur 10 ENCI foto archief, Map fabriek zwart-wit, Foto 136/853 (img 00743)
- Figuur 11 Red. (1942). Eenige nuttige wenken. *ENCI-Schakels. Periodiek voor de beambten der N.V. ENCI Maastricht*, 1(5), 13.
- Figuur 12 Bijlage uit Valkenburg, R. (2004) *Ondergronds Verzet : Illegale Transporten Door De Grotten Van De Sint Pietersberg-Maastricht in 1940-1944, Naar Gegevens Verstrekt Door W.C.L. Van Schaik*. Apeldoorn: De Banier.
- Figuur 13 Verkregen via Jo Morreau
- Figuur 14 Nationaal Archief, Kunstschatten Sint Pietersberg, verkregen via <http://www.flickr.com/photos/nationaalarchief/2949035078/> op 19 juli 2010.
- Figuur 15 Nationaal Archief, Kunstschatten Sint Pietersberg, verkregen via <http://www.flickr.com/photos/nationaalarchief/2949038782/> op 19 juli 2010.
- Figuur 16 Nationaal Archief, Kunstschatten Sint Pietersberg, verkregen via <http://www.flickr.com/photos/nationaalarchief/2949040560/> op 19 juli 2010.
- Figuur 17 HCL archief, GAM, 21.170 A Collectie IR. D.C. van Schaik, inv. nr. 7, Brief Betr. Gebruik grotten naast ingang Zonneberg.
- Figuur 18 HCL, GAM, Secr 1+2, doos 1587, -1.759.5 bescherming eigendom, inv nr 31. Afhandeling klacht NV ENCI tegen onaangekondigde inbruikname van groeve Zonneberg door Duitse instanties.

Beeldragers:

Canvas. (04-05-2010). *Publiek Geheim. Aflevering 7 Caestert*. Brussel: VRT.

Dankbetuiging

Graag zou ik de heer en mevrouw Morreau willen danken voor al hun informatie, hun behulpzaamheid en hun vriendelijkheid. Daarnaast wil ik de heer G. Coolen danken voor het wijzen op het archiefmateriaal van het advocatenkantoor Van Oppen Dunstee. Mijn grote dank gaat verder nog uit naar de heer J. Silvertant. Zonder hem had ik het materiaal van het Bundesarchiv Austelle Freiberg nooit gezien en was de strekking van mijn scriptie niet hetzelfde geweest.

Als laatste wil ik nog mijn moeder danken die mijn scriptie voor mij (vanwege mijn dyslexie) op grove spelfouten heeft nagekeken en die er altijd was als ik over de scriptie wou praten.